

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 21 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2021

Kur'an Yolu Tefsiri'nde Ayetlere Bilimselci Yaklaşım

Scientific Approach to Verses in Kur'an Yolu Interpretation

Mehmet Kaya

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı

Assoc. Prof., Selçuk University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Hermeneutics

Konya / Turkey

kayamehmet1453@hotmail.com | <https://orcid.org/000-0003-0066-5232>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.971824

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 15.07.2021

Accepted / Kabul Tarihi: 15.10.2021

Published / Yayın Tarihi: 30.12.2021

Cite as / Atıf: Kaya, Mehmet. "Kur'an Yolu Tefsiri'nde Ayetlere Bilimselci Yaklaşım". *Marife* 21/2 (2021): 1017-1044. <https://doi.org/10.33420/marife.971824>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilmez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslar arası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

www.marife.org

Kur'an Yolu Tefsiri'nde Ayetlere Bilimselci Yaklaşım

Özet

Bu çalışmada, bilimsel tefsir hakkında bilgi verildikten sonra, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan Kur'an Yolu tefsirindeki bazı bilimsel yorum örnekleri incelenecektir. Kur'an-ı Kerim nazil olduğu günden itibaren farklı yaklaşımlarla tefsir edilmiştir. Bu yaklaşımlardan biri de ayetlerin pozitif bilimlerin verileri çerçevesinde yorumlandığı bilimsel tefsir yöntemidir. Bu yorumlama yönteminin tarihi hicri beşinci yüzyıla ve hatta sahabe dönemine kadar götürülmekle birlikte, bu dönemlerdeki örnekler tikel ve primitif düzeydedir. Bununla birlikte yaklaşımın ekol haline gelmesi on dokuzuncu yüzyılda mümkün olmuştur. Bilimsel tefsirin ekol haline gelmesine ilişkin çeşitli sebepler ileri sürülmüştür. Bilimsel tefsire ilişkin eserler incelendiğinde, bu ekolün gelişmesindeki en önemli etmenin, Müslümanların sanayi devriminden sonra teknoloji ve bilimle ilerleme kaydeden Batı karşısındaki gerilemesini durdurmak amacıyla Kur'an'a dayalı bilimsel bir yöntem oluşturmak ve İslam'ın bilime engel olduğu şeklindeki görüşü çürütmek olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihten itibaren birçok tefsirde bilimsel yorumlara yer verildiği ve bilimsel tefsire ilişkin müstakil eserler kaleme alındığı görülmektedir. Ancak ilerleyen süreçte bu yöntemin kazandığı ivmede mezkûr nedenlerden çok bu yöntemle olan ilginin artmasının etkili olduğu görülmektedir. Ayetlerin pozitif bilimlerin verileri çerçevesinde yorumlandığı bu eserlerden biri de Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan ve geniş bir okur kitlesine sahip olan Kur'an Yolu tefsiridir. Eserin girişinde ayetlerin yorumunda bilimsel tefsir yönteminin kullanılacağına ilişkin doğrudan bir ifade bulunmama rağmen, Kur'an'ın şekil ve içerik açısından örnek bir kitap olduğu; yaratılış, varlık, insan ve evrenin yapısı hakkındaki bilgilerin onun önemli özellikleri arasında sayılması ve yapılan yorumlarda bilimin gerekleri ile çağın gereklerinin birlikte dikkate alınması gerektiği yönündeki uyarı, eserde bilimsel yorumlara yer verileceğini ihsas etmektedir. Eserin girişinde, tefsirde yer verilen bilgi ve yorumlarda seçme bir yaklaşım sergileneceğinin ve yeni yorumların yapılacağına ifade edilmesi eserde bilimsel yorumlarda da diğer yorumlarda olduğu gibi seçme bir yaklaşım sergileneceğini ve modern dönemde yapılan yorumlara yer verileceğini göstermektedir. Kur'an Yolu tefsirinde, ayetlerin bilimsel yorumunda, pozitif bilimlere ilişkin Türkçe ve yabancı dildeki çeşitli eserlerle modern dönemdeki tefsirlerden yararlanılmıştır. Eserdeki birçok yorumun kaynağını Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin pozitif bilime ilişkin maddeleri oluşturmaktadır. Her iki eserin Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili olmasının bu tercihte etkili olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an Yolu tefsirinde ayetlerin daha önce yapılan bilimsel yorumlarına yer verildiği, bu doğrultuda müstakil yorumların yapıldığı ve nadiren de bazı bilimsel yorumların eleştirildiği görülmektedir. Kur'an'ın bir bilim veya astronomi kitabı olmadığı belirtilen eserde, pozitif bilimlere ilişkin veriler çoğu zaman Kur'an'ın temel amacı olan "hidayet" çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu durum, eserde bilimsel tefsirin amaç olarak değil, Kur'an'ın asıl amacına ulaşmada bir araç olarak görüldüğünü göstermektedir. Eserin modern dönemde kaleme alınmış olması, bilimsel yorum açısından bütüncül bir bakış açısı yakalamamızı ve yeni görüşlere ulaşmamızı sağlamaktadır. Eserde bilimsel tefsire ilişkin önceki yorumların değerlendirilmesi de okuyucuya eleştirel bir bakış açısı sağlamaktadır. Ayetleri bilimsel buluşlar veya teorilerle yorumlamanın her zaman ve her ayet için isabetli bir yöntem olmadığı belirtilen eserde, evrenin yaratılışına ilişkin teorilerin ve doğa bilimlerindeki gelişmelerin ayetlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olduğu belirtilmektedir. Tüm ayetlerin modern bilimin verileriyle yorumlanmadığı eserde, bazı bilimsel yorumların eleştirildiği ve çoğunlukla ayetlerde açıkça ifade edilen ve bilim tarafından kesinliği kanıtlanan konularda yorum yapılmaya özen gösterildiği görülmektedir. Kur'an'ın takip ettiği metoda bağlı olarak kozmolojiye ilişkin yorumlara ağırlık verilen eserde ayetlerin jeoloji, biyoloji, meteoroloji ve tıbbın verileriyle de yorumlandığı görülmektedir. Kur'an Yolu tefsirinde bilimsel verilerin Kur'an'ın içâzıyla ilişkilendirildiği yorumlara da rastlanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Bilimselci tefsir, Kur'an Yolu Tefsiri.

Scientific Approach to Verses in Kur'an Yolu Tafseer Book

Summary

In this study, after giving information about the scientific tafseer, some examples of scientific tafseer in Kur'an Yolu exegesis published by the Presidency of Religious Affairs will be examined. The Holy Quran has been interpreted with different approaches since its revelation. One of these approaches is the

scientific tafseer method which the verses are interpreted within the framework of the data of positive sciences. Although the history of this method goes back to the fifth century (A.H.) and even the period of the companions, the examples in these periods are rare and at a primitive level. However, it was possible for this method to become a school in the nineteenth century. Various reasons have been put forward for the scientific tafseer to become a school. When studies on scientific tafseer are examined, it is understood that the most important reason for the development of this school is to create a scientific method based on the Qur'an to stop the decline of Muslims in the race against the West, which advanced in science and technology after the industrial revolution, and to refute the view that Islam is an obstacle to science. Since this date, it is seen that scientific tafseers have been included in many commentaries, and individual works related to scientific tafseer have been written. However, it is seen that the increasing interest in this method rather than the aforementioned reasons was effective in the acceleration gained by this method in the following process. One of these books in which the verses are handled within the framework of data of modern sciences is Kur'an Yolu exegesis published by the Presidency of Religious Affairs which has a wide readership. Although there is no direct statement in the introduction of the book that the scientific tafseer method will be used while interpreting the verses, it is indicated from the following statements that the book will include scientific explanations: The Qur'an is an exemplary book in terms of form and content, and information about creation, existence, human and the structure of the universe is among its important features, and the requirements of science and the requirements of the age should be considered together in the tafseer. In the introduction of Kur'an Yolu exegesis, it is stated that a selective approach will be followed while giving information and explaining in tafseer and that new comments will be put forward. This shows that a selective approach will be followed in scientific tafseer, as in other fields, in the book and comments arose in the modern period will also be included. In Kur'an Yolu exegesis, while explaining the verses scientifically, works related to the positive sciences in Turkish and foreign languages as well as the tafseers in classical and modern periods are used. The source of many explanations in the book constitutes articles about the positive sciences of Türkiye Diyanet Foundation (TDV) Encyclopedia of Islam. As understood, the fact that both works are related to the Presidency of Religious Affairs is effective in this preference. In Kur'an Yolu exegesis, it is seen that the previous scientific explanations of the verses are included, independent comments are made in this direction, and some scientific tafseers are rarely criticized. In the book, which is stated that the Quran is not a science or astronomy book, data on positive sciences are often handled within the framework of "guidance" which is the main goal of the Quran. This situation shows that scientific tafseer is not seen as a goal in the exegesis, but as a tool in achieving the main goal of the Quran. The fact that the book was written in the modern period enables us to catch a holistic perspective in terms of scientific tafseer and to reach new ideas. Moreover, evaluation of previous explanations of scientific tafseer in the Kur'an Yolu exegesis also provides a critical perspective to the reader. Stating that interpreting the verses with scientific discoveries or theories is not always an accurate method and for every verse, Kur'an Yolu exegesis states that the theories regarding the creation of the universe and the developments in natural sciences help the Quranic verses to be understood better. Kur'an Yolu exegesis, which does not interpret all the verses with the data of modern science, mostly takes care to comment on the issues that are clearly expressed in the verses and proven by science. In the book, which focuses on interpreting cosmology depending on the method followed by the Qur'an, it is also seen that the verses are interpreted with the data of geology, biology, meteorology and medicine. In the Kur'an Yolu, there are also comments that scientific data are associated with i'jâz of the Quran.

Keywords: Interpretation, Quran, Scientific Interpretation, Kur'an Yolu Tafseer Book.

Giriş

Kur'an tefsirinde farklı görüşlerin olmasının iki temel sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki Kur'an'ın içerik ve üslubu, diğeri ise Kur'an yorumcusunun düşünce yapısı ve ayetlere yaklaşım biçimidir. Nitekim Kur'an insan yaşamının tüm yönlerini kuşatmakta ve ona ilişkin veriler sunmaktadır. Kur'an yorumcusu ise kişisel özellikleri, konuya ilişkin bilgi seviyesi, ön kabulleri, ön yargıları, siyasi ve mezhebi tutumu ile içinde yaşadığı toplumun siyasi, sosyal ve ekonomik durumunun şekillendirdiği birikim ile ayetlere yaklaşmaktadır. Bu iki etmen müfessirlerin ayetlere

yaklaşımını şekillendirdiği gibi farklı yorumların ortaya çıkmasına da sebep olmaktadır.¹ Müfessirin yaşadığı dönemdeki şartlar da bu farklılaşmaya sebep olmaktadır. Zira Müslümanların çağdaş dünyada karşılaştığı sorunlar ve bu dönemde ortaya çıkan gelişmeler Kur'an'ın bu problemler ve gelişmeler ekseninde yorumlanmasını tetiklemektedir.²

Bu tefsir yöntemlerinden biri de “Kur'an'da pozitif bilimle ilişkili olduğu düşünülen ayetleri, bu bilimin verileriyle inceleyen yorum yöntemi”³ şeklinde tanımlanan bilimsel tefsir ekolüdür. Bu tefsir yönteminin geçmişi İmam Gazzâlî (ö. 505/1111), Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), Ebü'l-Fadl el-Mürsî (ö. 655/1257)⁴ ve hatta Abdullah b. Abbas'a (ö. 68/687-88) dayandırılmakla⁵ birlikte bu dönemlerde sınırları çizilmiş, sistematik ve kurumsal bir bilimselci tefsir anlayışından söz edilmesi mümkün değildir. Bu dönemler için verilen örnekler sayıca ve içerik açısından primitif düzeydedir. Bilimselci tefsir anlayışının ekolleşebilmesi pozitif bilimlerin geliştiği modern dönemde mümkün olmuştur.⁶

Bilimsel tefsirin ortaya çıkışına ilişkin dinî, sosyolojik, psikolojik⁷ ve epistemolojik⁸ nedenler zikredilmekle birlikte bu yorum yönteminin ortaya çıkışındaki temel etmen Kur'an'ın evren hakkındaki açıklamalarıdır.⁹ Zira Kur'an, insanlığı kâinat kitabını okumaya, onun sırlarını keşfetmeye ve kanunları üzerinde düşünmeye çağırıştır.¹⁰

¹ Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler* (İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1993), 39.

² Hikmet Koçyiğit, “Müfessirleri Tefsir Yazmaya Sevk Eden Amiller”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/10 (2012), 113; İbrahim Hilmi Karşlı, “Kur'an'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Diyanet İlmî Dergi* 46/3 (2010), 80.

³ Cüneyt Eren, “Bilimsel Tefsir Metodolojisi”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'alesi I, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları*, ed. İsmail Kurt - Seyit Ali Tüz, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 562; Emin el-Hüflî, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod*, çev. Mevlüt Güngör (Ankara: Fecr Yayınları, 2001), 43; Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2005), 1/417; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 742; Celal Kırca, “Kur'an ve Modern Bilim: İlişkisi-Sahası-Sorunları”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2012), 23; Karşlı, “Kur'an'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, 81.

⁴ Ahmed Ömer Ebû Hacer, *et-Tefsîru'l-ilmî li'l-Kur'an fi'l-mizân* (Beyrut: Dâru Kuteybe, 1991), 146-156; Veysel Güllüce, *Bilimsel Tefsirde Usûl* (Erzurum: Aktif Yayınları, 2007), 16-20; M. Suat Mertoğlu, “Kur'an'ı Modern Bilimlerin Işığında Okumak: Tantâvî Cevherî Örneği”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 30 (2011), 113-114; Mesut Okumuş, “Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın İlmî Tefsir Anlayışı”, *Diyanet İlmî Dergi* 51/3 (2015), 81; Mehmet Kaya, “Bilimsel Tefsir ve Değişim”, *Mütefekkir* 3/5 (2016), 200-201.

⁵ Güllüce, *Bilimsel Tefsirde Usûl*, 12.

⁶ Mustafa Öztürk, “Kur'an'ı Modern Bilim Hakkında Konuşturmanın Açmazları ve Sakıncaları”, *Kur'an, Tefsir ve Usûl Üzerine Problemler, Tespitler, Teklifler* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 33; Mertoğlu, “Kur'an'ı Modern Bilimlerin Işığında Okumak”, 96-97; Ebû Hacer, *et-Tefsîru'l-ilmî*, 343.

⁷ Celal Kırca, *Kur'an ve Bilim* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), 58.

⁸ Sıddık Baysal, “Mahiyeti, İmkân ve Sınırlılıkları Açısından Bilimsel Tefsir”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/2 (Ekim 2019), 251-259.

⁹ Ahmed Gâzî Muhtar Paşa, *Serâiru'l-Kur'an fi tekvîn-i ve fenâ-i ve i'âdeti'l-ekvân* (Dâru'l-Hilâfeti'l-'Alîyye: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1336), 4; Recep Orhan, “Elmalılı Hamdi Yazır'ın Bilimsel Tefsir Anlayışı”, *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II* (İlim Yayma Vakfı Kuran ve Tefsir Akademisi, 2012), 569.

¹⁰ Muhammed Gazâlî, *Kur'an'ı Anlamada Yöntem*, çev. Emrullah İşler (İstanbul: Şule Yayınları, 1998),

Bilimsel tefsiri ortaya çıkaran bir diğer etmen ise İslam dünyasına Batı'dan aktarılan din ile bilimin çatıştığı yönündeki düşüncüyü ortadan kaldırma hedefidir. Böylece Müslümanların İslam dini sebebiyle geri kaldıkları; İslam'ın akıl ve bilimle bağdaşmadığı şeklindeki ithamların bertaraf edilmesi amaçlanmıştır.¹¹ İslam dünyasının 19. yüzyılda Batı karşısında çok yönlü mağlubiyet yaşamasıyla Müslümanlarda geri kalmışlığın etkisiyle oluşan aşağılık kompleksinin de bu yorum yönteminin ortaya çıkmasında etkili olduğu ifade edilmektedir.¹² Nitekim Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın (ö. 1919) geçmişte Müslüman âlimlerin araştırma ve keşiflerle çok sayıda problemi çözdüğü halde bugün, Batı'nın bile övgüyle bahsettiği bu ilim adamlarının arasına iki-üç kişi bile giremediği; son üç asırdaki bilimsel gelişmelerde Batılı bilim adamlarının adından söz edildiği, sonraki süreçte de bilimsel gelişmelerin onlardan beklenildiği ve bu durumun Müslümanlar için üzüntü verici olduğu şeklindeki ifadeleri,¹³ İskenderânî'nin (ö. 1306/1889), Hristiyan doktorların kendisine Kur'an'da taş kömürüne işaret edilip edilmediği yönündeki sorusu üzerine *Keşfü'l-esrârî'n-nûrâniyye* adlı eserini kaleme aldığını belirtmesi¹⁴ ve Tantâvî Cevherî'nin (ö. 1940), tefsirinin pozitif bilimlerde geri kalmış olan Müslümanların ilerlemesine katkı sağlayacak vesilelerden biri olacağı yönündeki temennisi¹⁵ bilimsel tefsire yönelişin asıl sebebinin ortaya koymaktadır.

Bilimsel tefsir, kendisine yöneltilen eleştirilere rağmen¹⁶ gelişimini sürdürmüştür; taraftarları, Kur'an'ın bilimle çelişmediği, aksine onun bilimi teşvik ettiği ve dahası bilimin son dönemde ulaştığı bazı bulguların on dört asır evvel Kur'an tarafından ortaya konulduğunu ispatlamaya yönelik çabaları neticesinde bilimsel tefsire ilişkin literatür oluşmuştur.¹⁷ Bu yönetime karşı oldukları bilinen müfessirler bile eserlerinde bilimsel yorumlara yer vermiş,¹⁸ ülkemizde bilimsel tefsir müstakil

→

117, 170.

¹¹ Süleyman Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu Bir Zihniyet Tahlili* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 49-126; Mertoğlu, "Kur'an'ı Modern Bilimlerin Işığında Okumak", 94, 101; Orhan, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Bilimsel Tefsir Anlayışı", 552.

¹² Öztürk, "Kur'an'ı Modern Bilim Hakkında Konuşturmanın Açmazları ve Sakıncaları", 33; Mertoğlu, "Kur'an'ı Modern Bilimlerin Işığında Okumak", 96-97; Ebû Hacer, *et-Tefsîru'l-ilmî*, 343.

¹³ Gâzî Ahmed Muhtar Paşa, *Serâiru'l-Kur'ân*, 7.

¹⁴ Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî, *Keşfü'l-esrârî'n-nûrâniyye el-Kur'âniyye* (y.y., ts.), 1/3-4.

¹⁵ Tantâvî Cevherî, *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'ân* (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlatları, 1346), 1/2-3.

¹⁶ Bu eleştiriler için bk. Ebû İshak eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî usûli's-şer'ia*, thk. Muhammed Abdulkâdir el-Fâdilî (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2007), 2/51-52; Ahmed Muhammed el-Fâdil, *Nakdu't-tefsîri'l-ilmî ve'l-adedî el-mu'âsir li'l-Kur'âni'l-kerim -Namâzic ve't-tatbikât-* (Dümeşk: Merkezü'n-Nâkidi's-Sekâfi, 2008), 25-60; Ebû Hacer, *et-Tefsîru'l-ilmî*, 275-336; Güllüce, *Bilimsel Tefsirde Usûl*, 47-61; Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, 47-61; Öztürk, "Kur'an'ı Modern Bilim Hakkında Konuşturmanın Açmazları ve Sakıncaları", 31-66; Kutbettin Ekinci, "Bilimsel Tefsirin Tefsir Olma Sorunu", *Bilimname* 37 (2019), 169-190.

¹⁷ Konu hakkında bk. Güllüce, *Bilimsel Tefsirde Usûl*, 11-20; Kaya, "Bilimsel Tefsir ve Değişim", 198-201; Arslan Karaoğlan, "Kur'ân'ı Anlamada Bilimsel Yönelişe Toplu Bir Bakış" 4/6 (2017), 374-379.

¹⁸ Yunus Emre Gördük, "Bilimsel Tefsir ve 20. Yüzyıldaki Meşhur Temsilcileri Perspektifinden Hasan Basri Çantay'ın Açıklamalı Meâli", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2014), 185.

bir sempozyuma da konu olmuştur.¹⁹ Ancak bilimsel tefsirde hedef mezkûr çerçeveye sınırlı kalmamış; Kur'an'ın ana hedefini gerçekleştirmek için araç olarak kullandığı bazı verilerin Kur'an'ın i'câz yönlerinden birisi olduğu ifade edilmiştir.²⁰

Son dönemde Arap dünyasında bilimsel tefsirin öncüleri arasında Muhammed el-İskenderânî, Abdurrahman el-Kevâkibî (ö. 1902), Tantâvî Cevherî, Hanefî Ahmed ve Za'lûl en-Neccâr yer almaktadır. Bilimsel tefsirin inkişaf ettiği bu dönemin Ernest Renan'ın (ö. 1892) 1883 yılında Sorbonne Üniversitesi'ndeki İslam'ın bilime ve terakkiye engel olduğu yönündeki söylemini içeren "İslâm ve İlim" başlıklı konferansını verdiği döneme denk gelmesi câlib-i dikkattir.²¹

Bilimsel tefsire ilişkin tarihlendirmenin Arap dünyasına nispetle daha geç döneme denk geldiği ülkemizde Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Elmalılı M. Hamdi Yazır (ö. 1942), Süleyman Ateş, Celal Yıldırım, eserlerinde ayetleri bilimselci bakış açısıyla yorumlamıştır. Sonraki süreçte ülkemizde bilimsel tefsire olan ilginin arttığı ve Celal Yeniçeri, Celâl Kırca, Veysel Güllüce ve Süleyman Gezer gibi araştırmacıların çeşitli eserleriyle bu yorum yöntemine akademik bir bakış açısı kazandırdıkları, bu tarihten itibaren ülkemizde bilimsel tefsire ilişkin akademik düzeydeki literatürün arttığı görülmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarından olan *Kur'an Yolu* adlı tefsirde de ayetlerin bilimselci bakış açısıyla yorumlandığı görülmektedir. Eserin girişinde tefsirde Kur'an'ın belagat, üslup, şekil ve içerik açısından mu'ciz bir kitap olduğunun, onun i'câz özellikleri arasında yaratılış, oluş, insan ve kâinatın yapısına dair bilgilerin sayıldığı²² ve yapılan yorumlarda bilimin gerekleri ve çağın ihtiyaçlarının birlikte göz önünde bulundurulması gerektiğinin belirtilmesi²³ eserde bilimsel yorumlara yer verileceğini ihsas etmektedir. Bununla birlikte eserde tefsirlerdeki bilgi ve yorumların ayıklamaya tabi tutulacağı²⁴ ve kendilerine ait yeni bakış açısı ve yorumun geliştirileceğinin belirtilmesi,²⁴ eserde bilimsel yorumlarda da seçmeci bir yaklaşımın sergileneceğini ve modern dönemdeki yorumlara yer verileceğini göstermektedir. Eserde pozitif ilimlere ilişkin eserlerde verilen bilgilerin

¹⁹ Kuramer tarafından 27 Nisan 2019 yılında "Kur'an ve Pozitif Bilim" başlıklı bir sempozyum düzenlenmiştir. Konu hakkında bk. M. Turan Çalıskan (ed.), *Kur'an ve Pozitif Bilim* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020).

²⁰ Konu hakkında bk. Abdüsselâm Hamdân el-Levh, *el-İcâzü'l-İlmî li'l-Kur'âni'l-kerîm* (Filistin: Âfâk, 1423), 144-162; M. Emin Yurt, "Bilimsel Tefsirin Mahiyeti Üzerine", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17 (2019), 116-119; Kur'an'da bu yönde bir i'câz bulunmadığına yönelik eleştiriler için bk. Levh, *el-İcâzü'l-İlmî li'l-Kur'âni'l-kerîm*, 116-15; Ebû Hacer, *et-Tefsîru'l-İlmî*, 130-139; Muhammed Gazâlî, *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*, 177-184; Öztürk, "Kur'an'ı Modern Bilim Hakkında Konuşturmanın Açmazları ve Sakıncaları", 39-41; Mehmet Kaya, "Destekleyenler ve Karşı Olanlar Açısından Bilimsel Tefsir Başlıklı Tebliğin Müzakeresi", *Kur'an ve Pozitif Bilim* (İstanbul: Kuramer, 2020), 165.

²¹ Bu konferansa doğrudan tepkinin edebiyatçı olan Nâmık Kemal'den gelmiş olması ilginçtir. O, Renan'ın, İslam'ın terakki ve bilime engel olduğu yönündeki görüşlerine karşı İslam'ı savunan bir eser kaleme almıştır. Bk. Namık Kemal, *Renan Müdâfaanâmesi (İslam ve Maârif)*, haz. M. Fuad Köprülü (Ankara: Millî Kültür Yayınları, 1962).

²² Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı), 1/33.

²³ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/48.

²⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/49.

Kur'an'ın asıl hedefi olan "hidayet" çerçevesinde ele alınacağını belirtmesi²⁵ bilimsel yorumun amaç olarak değil Kur'an'ın temel hedefine ulaşmada vasıta olarak görüldüğünü de göstermektedir.

Kur'an Yolu tefsirinde ayetlerin daha önce yapılan bilimsel yorumlarına yer verildiği, yer yer bu yönde müstakil yorumlar yapıldığı ve bazı bilimsel yorumların eleştirildiği görülmektedir. Eserin yakın dönemde kaleme alınmış olması ayetlere ilişkin geçmişte yapılan bazı bilimsel yorumlara yönelik bütüncül ve eleştirel bakış açısını yakalamaya katkı sağladığı gibi bu yöndeki yeni yorumlara ulaşılmasına da olanak sağlamaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanması sebebiyle toplumumuzda oldukça ilgi gören *Kur'an Yolu* tefsirinin incelendiği akademik çalışmalarında²⁶ eserin bu yönünün incelenmemiş olması bu çalışmanın yapılmasındaki temel gerekçeyi oluşturmaktadır.

1. Kur'an Yolu Tefsirinde Bilimsel Tefsire Yönelik Bakış Açısı

Kur'an'ın tabiat bilgisi veya astronomi kitabı olmadığı; onun temel gayesinin sunduğu sağlam bilgilerle insanlığa rehberlik ederek itikadî ve amelî yaşamını her türlü sapkınlıktan korumasına yardımcı olmak olduğu belirtilen eserde Kur'an'daki farklı alanlara ilişkin verilerin asıl hedefinin, insanlığın, Yaratıcı tarafından ulaşması istenen eğitim düzeyine ulaşması olduğu ifade edilir.²⁷ Bu sebeple Kur'an'ın yol gösterici vasfını göz ardı edip onda bilimsel çıkarım arayışına girerek meraklı zihinleri tatmin çabasında olmanın Kur'an'ın hedefleri arasında olmadığı belirtilen eserde²⁸ el-Fâtır suresi 28. ayette Allah'tan korktukları ifade edilen "ulema" ifadesiyle bilimsel faaliyette bulunanlar veya bilgileri öğrenip belleklerine yerleştirenlerin değil, zihinsel faaliyetlerini Allah'ın evrendeki kudretini gösteren işaretlerden çıkarımda bulunabilen kişilerin kastedildiği belirtilir.²⁹

Kur'an'da maddenin sınırlarını çözenin ve tabiata hâkim kılınan yasaları keşfetmenin insana bırakıldığı; ancak dolaylı olarak ayetlerde yer verilen bazı bilimsel gerçeklerin, bunların beşer üstü bir kaynaktan geldiğine işaret edildiği belirtilen eserde³⁰ tabiattaki düzenin ve varlıkların gözlemlenerek bu konuda bilimsel gerçeklere ulaşılması ve böylece ilâhî düzen ve yasaların keşfedilmesi ve sonuç olarak insanın etrafında, onu Allah'a götüren ayetleri görebilmesi için tabiat bilimlerini öğrenmesinin gerektiği ifade edilir.³¹

²⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/51.

²⁶ *Kur'an Yolu* tefsiri hakkında yapılan akademik çalışmaların belli konularda ya da mukayese yöntemiyle kaleme alındığı, Yusuf Ağkuş tarafından yapılan kaleme alınan ve bu eser hakkındaki en geniş kapsamlı çalışma olan *Kur'an Yolu Adlı Tefsirin Tefsir İlmi Açısından Değerlendirilmesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008) başlıklı yüksek lisans tezinde ise eserin bu yönüne değinilmediği görülmektedir.

²⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/539.

²⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/467.

²⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/466.

³⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/86.

³¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/379.

Eserde ayrıca Allah'ın, yarattıklarını yönetmek için koyduğu kanunlara değinmesinin, bizim o yasalardan azami biçimde yararlanmamız için onlardan bağımsız birer ilim oluşturmamızı gerekli kıldığı ve Allah'ın kâinattaki sünnetini açıklayacak bilim insanlarını yetiştirmenin de bu ümmete farz kılındığı belirtilir.³²

Kur'an Yolu müelliflerine göre Kur'an'da bu tür bilgilere yer verilmesinin bir diğer sebebi ise Allah'ın kudreti karşısındaki insanların acziyetini ortaya koymak ve onun verdiği sözün gerçekliğini anlamalarını sağlamaktır. Bu sebeple çeşitli ayetlerde insanoğlu arkeoloji, ziraat ve jeofizik gibi pozitif bilimlerin verileriyle düşünmeye teşvik edilmektedir.³³ Eserde bu sayede Allah'ın üstün gücünün daha yakından ve sağlıklı biçimde gözlemlenerek maksada ulaşılacağı hem de dünya hakkında doğru ve kesin bilgiler edinildiği için ondan yararlanma imkânının artacağı, bu sayede bu bilgileri elde edenlerin onları daha yararlı ve verimli kullanabilecekleri belirtilir.³⁴

Kur'an Yolu tefsiri müelliflerine göre Kur'an'ın Allah'ın sözü olduğuna ve kainattaki her varlığı onun yarattığını kabul eden Mümin, Kur'an'ın evrene ilişkin beyanlarını da derinlemesine düşünülerek sonuçlar çıkarılması gereken hareket noktaları olarak telakki eder. Bu bakış açısı birbirini destekleyen iki yönlü açılıma sebep olur: Bir taraftan insanların düşünce dünyaları genişler, bu konuların derinlemesine düşünülmesini teşvik eden bir ortam oluşur; diğer taraftan ise bu düşüncenin harekete geçirdiği araştırma, gözlem ve deneyler ışığında hem varlıkların yaratılışındaki hikmetler ve ayetlerde bu varlıklara yönelik beyanların derin anlamları anlaşılmasına gayret edilir. Nitekim pozitif bilimlerle ilgilenen Müslüman âlimler bilim tarihinde önemli bir konuma sahip çalışmalara imza atmışlar, din âlimleri de onların ortaya koyduğu bu çalışmalardan hareketle kâinat hakkında bilgi veren ayetler hakkında çeşitli yorumlar yapmışlardır. Eserde İslâm dünyasının sonraki dönemde bilim ve düşünce hayatında geri kalmasının bu iki yönlü açılımı da zayıflattığı, bununla birlikte bugün çok ileri bir düzeye ulaşan pozitif bilimlerin sunduğu verilerin, son dönemde yeniden hız kazanmış olan Kur'an araştırmaları açısından da ayrı bir öneme sahip olduğu ve bu iki yönlü düşüncenin tekrar canlanma olasılığını güçlendirdiği belirtilir.³⁵

Bilimin her keşif ve buluşuyla âlemdeki ilâhî sanatın ve inceliklerin daha açık ve detaylı biçimde gözler önüne serildiği ifade edilen³⁶ eserde bilimsel keşifler arttıkça insanın evrene ilişkin bilgilerinin artacağı ve bu keşifler sonunda artacak olan bilimsel çalışmalar sayesinde evren hakkındaki bilinmeyenlerin bilinenlerden çok daha fazla olduğunun açığa çıkacağı³⁷ ve bilimin ulaştığı sonuçların Allah'ın

³² Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/677; krş. Muhammed Reşîd Rıza, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm* (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1366), 4/139.

³³ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/361.

³⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/612.

³⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/492-493.

³⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/85.

³⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/486.

yasalarını keşfetmekten öteye geçemeyeceği belirtilir.³⁸

Kur'an'ı pozitif bilimin verileri ve kesinleşmemiş teoriler ekseninde yorumlamanın her zaman ve her ayet için doğru bir yaklaşım olmadığı bununla birlikte evrenin var edilişine ilişkin teoriler ve pozitif bilimlerdeki ilerlemelerin konuya ilişkin ayetlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olduğu belirtilen eserde³⁹ günümüzde bazı bilim adamlarının kıyametin nasıl kopacağı gibi bilimin kapsamına girmeyen hususları bilimin verileriyle açıklamaya çalıştıkları; bu konuda Kur'an'da verilen bilgilerin ötesinde açıklama yapmamızın mümkün olmadığı ve bir Müslümanın Allah'ın Kur'an'da bildirdiği gerçekleri şüphe etmeden kabul etmek zorunda olduğu ifade edilir.⁴⁰ Eserde ayrıca insanoğlunun, pozitif bilimlerdeki bu denli ilerlemeye karşın vahyin aydınlığına muhtaç olduğu,⁴¹ dolayısıyla bilimsel araştırmalar çerçevesinde yapılacak yorumların her zaman isabetli olamayacağı belirtilir.⁴²

Kur'an Yolu tefsirinde özellikle Kur'an'daki kozmolojik delillerin tevhit anlayışı ekseninde yorumlandığı görülmektedir. Sözelimi Yâsîn suresi 38. ayette Kur'an'ın Güneş ve Aya değinirken ayette Allah'ın ilminin genişliğine, bu ikisinin onun tarafından yaratıldığına ve onun, insanlara ihsan ettiği nimetlere dikkat çekildiğinin ifade edilmesinin ardından ayetin sonundaki *"Bu, çok güçlü ve her şey hakkında bilgi sahibi olan Allah'ın takdiridir."* ifadesiyle bu yönde hatırlatma yapıldığının ve konuya ilişkin ayetlerin önemli bir bölümünün Mekki oluşunun arkasında yatan sebebin yanlış inanışların düzeltilmesi olduğunun belirtilmesi⁴³ bu hususu desteklemektedir.

Eserde modern bilimin verilerine aykırı yorumlara yer verilmemektedir. Örneğin eserde bilimsel tefsiri eleştirenlerin sıklıkla değindiği⁴⁴ Râzî'nin yeryüzünün bir döşek yapıldığının belirtildiği Bakara suresi 22. ayetteki Dünya'nın dönmediği yönündeki yorumuna⁴⁵ yer verilmediği; bunun yerine uzayın yaratılışındaki sağlamlık, denge ve hikmete dikkat çekildiği görülmektedir.⁴⁶ Bununla birlikte eserde ayetin siyaki ile uyuşmayan bazı yorumlara rastlanılmaktadır. Bu çerçevede eserde dağların kıyamet esnasında hareket edeceğinin belirtildiği en-Neml suresi 88. ayeti müfessirlerin Dünya'nın Güneş etrafındaki dönüşüne işaret olarak değerlendirdiklerinin belirtilmesi⁴⁷ *Kur'an Yolu* tefsiri müelliflerinin ayetlere ilişkin bi-

³⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/207.

³⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/675.

⁴⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/119.

⁴¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/495.

⁴² Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/467.

⁴³ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/491-492.

⁴⁴ bk. Öztürk, "Kur'an'ı Modern Bilim Hakkında Konuşturmanın Açmazları ve Sakıncaları", 54-57; İkinci, "Bilimsel Tefsirin Tefsir Olma Sorunu", 175-182.

⁴⁵ Bk. Fahreddin Muhammed b. Ziyâüddîn er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî-Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 2/112.

⁴⁶ bk. Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/86.

⁴⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/210; bu yorumlar için bk. Celal Kırca, *Kur'ân ve Fen Bilimleri* (İstanbul: Marifet Yayınları, ts.), 179-180.

limsel yorumlara her zaman eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmadıklarını göstermektedir.

Kur'an Yolu tefsirinde yakın dönemde keşfedilen ve on dört asır öncesinden ortaya çıkacağını haber vermesi açısından bu durumun Kur'an'ın i'câzını gösterdiği türden yorumlara da rastlanılmaktadır. Bu çerçevede el-Furkân suresi 53. ayette Allah'ın varlığının delili olarak öne sürülen tatlı ve tuzlu iki denizin karışmamasını günümüzde deniz araştırmalarının açıkça kanıtladığı; Kur'an'ın, bilim tarafından son dönemde gerçekleştirilen bu keşfi sarıh ifadelerle dile getirmesinin onun bilimsel i'câzı kapsamında değerlendirildiği belirtilir.⁴⁸ Bununla birlikte eserde bazı tefsirlerde görülen Yâsîn suresi 80. ayetin elektrige⁴⁹ ve er-Ra'd suresi 41. ayetin ise Dünya'nın kutuplardan basık olduğuna işaret ettiği⁵⁰ yönündeki çıkarsamalara yer verilmemesi eserde bilimsel keşiflerle irtibatın sadece Kur'an'da açıkça belirtilen hususlarda kurulduğunu göstermektedir.

Eserde nadiren bazı bilimsel yorumlar eleştirilmektedir. Bu çerçevede tefsirde insanoğlunun göklerin ve yerin sınırlarını sadece büyük bir güçle aşabileceğinin belirtildiği er-Rahmân suresi 34. ayet hakkında bazı müfessirlerin "sultan" kelimesinin "güç" anlamından hareketle "Büyük bir güç bulunmadıkça geçemezsiniz." cümlesinden, "Böyle bir gücünüz olmadığına göre göklerin ve yerin sınırını aşıp ötelere geçmeniz de imkânsızdır." anlamının çıkarıldığı,⁵¹ bununla birlikte "sultan" ifadesinin "yetki" anlamı dikkate alınarak ayetin ilgili kısmının, "Göklerin ve yerin sınırlarını aşıp ötelere geçebilmeniz ancak (Allah tarafından verilecek) bir yetki, bir imkânla olabilir." şeklinde de anlaşılabilirliği belirtilmiştir. Bu takdirde insanların, Allah'ın evrene ilişkin yasalarına uygun olarak icra edecekleri gayretlerine bağlı olarak elde edebilecekleri güce işaret edilmiş olacağı belirtilen eserde uzay araştırmalarının ilerleme kaydettiği ve uzaya yolculukların yapıldığı günün şartlarının, Kur'an tefsirine ilgi duyanları bu yorumu benimsemeye ve bu ayetlerde uzayın fethine işaret edildiği şeklindeki görüşe yönelttiği; bu sınırları geçmeye çalışanların üzerlerine alev ve erimiş bakır gönderileceği şeklindeki 35. ayette yer alan anlatımın modern silâhlara işaret ettiği yönünde yorumların yapıldığı, bununla birlikte bağlamın bu hitabın ahirette olduğu izlenimini verdiği belirtilerek bu yorumlar dolaylı olarak eleştirilmektedir.⁵²

2. *Kur'an Yolu* Tefsirinde Bilimsel Yorumun Kaynakları

Kur'an Yolu tefsirinde ayetlerin bilimsel yorumu için her zaman bir kaynağa başvurulmamakla birlikte eserdeki bilimsel yorumların temel kaynaklarını şu tefsirler oluşturmaktadır: Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'ul'-beyân*'ı,⁵³ Zemahşerî'nin

⁴⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/131; bir diğer örnek için bk. Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/86.

⁴⁹ bk. M. Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili* (İstanbul: Huzur Yayın-Dağıtım, 2003), 7/43.

⁵⁰ bk. Celâl Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kuran Tefsiri* (İzmir: Anadolu Yayınları, ts.), 6/3105; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 4/488.

⁵¹ bk. Elmalılı, *Hak Dîni*, 8/28.

⁵² Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/208; benzer bir eleştiri için bk. Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/90.

⁵³ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/675, 713.

(ö. 538/1144) *el-Keşşâfı*,⁵⁴ Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-ğaybı*,⁵⁵ Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-tenzîl'i*,⁵⁶ Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) *Fethu'l-kadîr'i*,⁵⁷ İbn Âşûr'un *et-Tahrîr ve't-tenvîr'i* (ö. 1973),⁵⁸ Elmalılı Hamdi Yazır'ın (ö. 1942) *Hak Dini Kur'an Dili*,⁵⁹ Muhammed Esed'in (ö. 1992) *Kur'an Mesajı*⁶⁰ ve Süleyman Ateş'in, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*.⁶¹

Eserde Türkçe ve yabancı dildeki şu eserlerden de yararlanılmıştır: Celal Kırca, *Kur'an ve Fen Bilimleri*,⁶² Taşkın Tuna, *Uzay ve Dünya*,⁶³ Celâl Yeniçeri, *Uzay Âyetleri Tefsiri*,⁶⁴ Maurice Bucaille, *Müsbet İlimler Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an*,⁶⁵ Patrick Martinez, *The Observer's Guide to Astronomy*,⁶⁶ Neil F. Comins - William J. Kaufmann III- *Discovering the Universe*,⁶⁷ Stuart Atkinson, *Astronomi*,⁶⁸ Stanley Porter Wyatt, *Principles of Astronomy*,⁶⁹ Jasques Berque, *Le Coran*.⁷⁰

Kur'an Yolu tefsirinde kozmolojiye ilişkin yorumlarda Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nden yararlanılmaktadır. Her iki eserin Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilişkili olmasının bu tercihte rol oynadığı anlaşılmaktadır. Eserde yararlanılan maddeler ve yazarları şunlar: Celal Yeniçeri "Güneş",⁷¹ Yavuz Unat "Güneş",⁷² Muammer Dizer "Ay",⁷³ Mahmut Kaya "Ay",⁷⁴ Ahmet Güç "Güneş",⁷⁵ Kürşat Demirci-İlhan Kutluer "Burç", İlhan Kutluer "Felek".⁷⁶

Kur'an Yolu tefsirinde bazı bilim adamlarının görüşlerine de değinilmektedir. Bu çerçevede eserde ünlü nörolog Sigmund Freud (ö. 1939)⁷⁷ ve İngiliz fizikçi

⁵⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/495, 496.

⁵⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/486, 713; 4/134, 303, 493.

⁵⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/713.

⁵⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/713; 4/134, 694; 5/134, 528.

⁵⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/694.

⁵⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/714; 4/493; 5/602-603.

⁶⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/676, 713; 4/414, 693, 694; 5/134, 690.

⁶¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/131, 303; 5/204.

⁶² Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/210; 5/134.

⁶³ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/97.

⁶⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/126, 134.

⁶⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/131.

⁶⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/494, 496.

⁶⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/494.

⁶⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/496.

⁶⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/496.

⁷⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/714.

⁷¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/85; 4/492, 493, 494, 495.

⁷² Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/85; 4/492.

⁷³ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/85; 4/490, 492.

⁷⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/490, 492, 496.

⁷⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/490, 491.

⁷⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/496.

⁷⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/215.

Paul Dirac (ö. 1984)⁷⁸ görüşlerine değinilmektedir.

3. Kur'an Yolu Tefsirinde Ayetlerin Bilimsel Yorumu

Kur'an Yolu tefsirindeki bilimsel yorumların çoğunluğunu mezkûr eserlerden nakledilenler oluşturmakla birlikte eserin müelliflerinin yer yer bilimsel yorumlar yaptıkları görülmektedir. Müelliflerinin naklettikleri yorumlar hakkında çoğu zaman değerlendirmede bulunmadıkları görülen eserdeki bilimsel yorumların çoğu kozmolojiye ilişkin olmakla birlikte eserde meteoroloji, jeoloji, tıp, biyoloji alanına giren yorumlara da rastlanılmaktadır. Bununla birlikte konuya ilişkin tüm yorumların bu çalışmada incelenemeyeceğini belirtmemiz gerekir.

3.1. Kozmolojiye İlişkin Yorumlar

Kur'an Yolu tefsirinde evrene ilişkin yorumlar yapılmaktadır. Bu minvalde tefsirde kâinatın oluşumu ile gökyüzü ve yeryüzü hakkında çeşitli yorumlara yer verilmektedir.

3.1.1. Evrenin Oluşumu

Eserde gök, yer ve bu ikisinin arasındakilerinin boş yere yaratılmadığının belirtildiği el-Enbiyâ suresi 16. ve 17. ayetlerde evren ve içindekilerin yaratılışının hikmetli bir plan sonucunda olduğu ve bu ayetlerde üstü örtük biçimde insanların bu hikmeti ortaya çıkarmak için çaba göstermesi gerektiğine yönelik bir işarette bulunduğu belirtilmektedir.⁷⁹

Yeryüzü ve göklerin bir başlangıcının olduğunun, dolayısıyla bu iki unsurun ezeli olmadığı gerçeğinin astronomi, matematik ve Güneş fiziği gibi bilim dallarınca da ispat edildiğinin belirtildiği eserde gözlem, araştırma ve hesaplamaların, ilk evren maddesinin yalın atomlardan meydana gelen büyük bir küre biçiminde olduğunu, bu atomların birbirini itmesi ile birlikte bu ilk evren maddesinin açıldığını ve infilak eden bomba gibi evrene yayıldığını gösterdiği belirtilmektedir. Araştırmalara rağmen bu ilk evren maddesinin nasıl oluştuğu yönündeki soruya kesin bir cevap bulunamadığı belirtilen eserde, başlangıçta uzay ve zamanın olmadığı; bir teoriye göre ise maddenin ve mekânın olmadığı, enerji ve ışık kavramlarından bahsedilemeyeceği, her şeyin, büyük bir patlama sonucu var olduğu belirtilir. Eserde bu patlama ile oluşan dehşetli sıcaklıkta atomların, fizik ve kimya kanunların işlevsel hale geldiği, proton, nötron ve elektronlardan çeşitli elementlerin meydana geldiği belirtilir. Ardından yıldızlar, güneşler ve galaksilerin oluştuğu belirtilen eserde bilim adamlarının bu büyük patlamanın tarihinin milyarlarca yıl öncesine uzandığını, buna göre Güneş ve Dünya'nın yer aldığı Samanyolu gibi sayısız galaksinin yaratılışının milyarlarca yıl önceye dayandığı ve bu yaratmadan önce bunların var olmadığı ifade edilmiştir.⁸⁰

⁷⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/488.

⁷⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/669.

⁸⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/97-98.

Eserde evrenin oluşumuna ilişkin benzer bir yorum gökler ve yerin ilk aşamada bitişik olduğu ve sonraki süreçte ayrıldığı belirtilen el-Enbiyâ suresi 30. ayette yapılmaktadır. Ayette başlangıçta evrenin tek bir kütle halinde olduğu, daha sonrasında bölündüğü bu bölünme sonucunda uzay cisimlerinin oluştuğundan bahsedildiği belirtilen eserde Kur'an'ın bu ifadesinin günümüz astrofizikçilerinin evrenin varoluşuna ilişkin kabul ettikleri teoriye uygun görüldüğü ifade edilir. Bu teoriye göre bir zamanlar uzayda yer alan cisimler gaz ve toz kütlesi (nebula) halinde olup merkezî çekimin etkisiyle büzülerek farklı noktalarda yoğunlaşmıştır. Zamanla bu kütleden küre şeklinde parçalar kopmuş ve bu parçalar merkezî çekim kuvvetinin etkisiyle uzay boşluğunda dönmeye, bir müddet sonra da soğumaya başlamıştır. Bu esnada soğumanın etkisiyle yoğunlaşan bu parçalar, bu cisimlerin etrafında dönmeyi sürdürmüştür. Böylece uzaydaki tek bir kütle, milyarlarca yılı kapsayan süreçte galaksi ve Güneş sistemlerine, onlar yıldızlara, gezegenlere ve bu gezegenlerin uydularına dönüşmüş, nihayetinde Güneş'in uydusu olan Dünya ve onun uydusu olan Ay'ın da içinde bulunduğu gezegenler mevcut şekillerini almıştır.

Kur'an Yolu tefsirinde ayetin her şeyin sudan yaratıldığının belirtildiği bir sonraki cümlesinin öncesiyle ilişkili olarak yorumlanmakta ve ayette yaşamın temelini su olduğuna işaret edilmesi açısından her canlının sudan yaratıldığının bildirildiği ifade edilmektedir. Mevcut bilgilere göre de Dünya'dan gökyüzüne yükselen gaz ve buharların yoğunlaşarak tekrar yağmur olarak Dünya'ya döküldüğü, bu döngü neticesinde denizlerin ve okyanusların oluştuğu, varlık düzeyine ilk olarak suda yosunlaşma ile başladığı belirtilen canlıların, zamanla geliştiği ve mevcut halini aldığı belirtilen eserde bilimsel verilere göre canlıların organizmalarının çoğunluğunun sudan oluştuğu belirtilen eserde suyun canlılar için önemine değinildikten sonra evrenin ilk aşamadaki fiziksel birliğini gösteren önceki ifadeyle canlılar âleminin elementer birliğini gösteren bu ifadenin birlikte incelenmesinin, kişiyi tek bir yaratıcının varlığına götürdüğü belirtilir.

Surenin 32. ayetindeki "korunmuş tavan" ifadesiyle Dünya'yı kuşatan atmosferin ve 30. ayette bahsedilen gaz ve toz kütesinin parçalanıp bölünmesi sonucu oluşan ve galaksileri, Güneş sistemlerini ve yıldızları barındıran kozmik uzayın ifade edildiğinin anlaşıldığının belirtildiği eserde Allah tarafından hassas bir denge ve düzen içerisinde yaratıldığı belirtilen uzayın, merkezkaç kuvveti ve karşılıklı kütleçekimlere bağlı olarak hareket ettiği ve böylece parçalanmaktan ve yok olmaktan korunduğuna yönelik bir yorum yapılmaktadır.⁸¹

Kur'an Yolu tefsirinde kelimelerin anlamından hareketle de kozmolojik çıkarımlar yapılmaktadır. Bu çerçevede Allah'ın yeryüzünün yaratılışının ardından duman halindeyken gökyüzüne yöneldiği belirtilen Fussilet suresi 11. ayetteki "duhân" kelimesinin "duman" anlamına geldiği, duhân kelimesinin tefsir eserlerinde "su buharı" olarak yorumlandığı,⁸² bu yorumla birlikte bilimsel gelişmelerin göz

⁸¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/676-677.

⁸² bk. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadir el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr* (Beirut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414), 4/582.

önünde bulundurulmasıyla bu kelimenin “hidrojen gazı” olarak yorumlanmasının⁸³ bugünkü bilgilere göre isabetli görüldüğü belirtilir. Ardından ayetteki “sümme” edatının sözlükte “sonra” anlamına geldiği, bununla birlikte bazı müfessirlerin belirttikleri gibi⁸⁴ bu edatın zamansal açıdan sonralığı değil, gökyüzünün var edilmesinin, yeryüzünün var edilmesine göre daha büyük bir öneme sahip olduğunu gösterdiği ifade edilmektedir. Bununla birlikte bu ifadelerin hemen ardından gelen “yerin ve göklerin yaratılması farklı zamanlarda olduğu için ikisine ‘gelin, buyurdu’ ifadesinin, yer ve ‘o, varlığa gel’ dedi, onlar da var oldular”, şeklinde anlamının gerekli olduğu yönündeki ifade⁸⁵ önceki yorumla ve yeryüzünün ardından gökyüzünün yaratıldığının açıkça ifade edildiği ayetlerle⁸⁶ çalışmaktadır. Modern bilim de Dünya’nın gökleri de içine alan Güneş sistemiyle birlikte var edildiğine işaret etmekle birlikte zamanı tam olarak belirleyememektedir.⁸⁷

3.1.2. Yedi Gök ve Yer

Kur’an Yolu tefsirinde çeşitli ayetlerde değinilen yedi göğü⁸⁸ müfessirlerin dünyanın veya uzayın gökleri olarak değerlendirdikleri ve Aristo (ö. M.Ö. 322) ve Batlamyus (ö. 168 [?]) nazariyesine göre Orta Çağ’dan sonra da Kopernik (ö. 1543), Kepler (ö. 1630), Galileo (ö. 1642), Newton (ö. 1727), Einstein, S. Hawking’in teorileri çerçevesinde gelişen Güneş ve kâinat sistemleri hakkındaki verilerle açıkladıkları belirtildikten sonra yedi gökle ne kastedildiği hususunda kesin bir bilgi bulunmadığı, Arapçadaki kullanım açısından bu ifadenin çoklukta kinaye olduğu göz önünde bulundurularak “birçok gök” şeklinde anlaşılmasının mümkün olduğu belirtilir.⁸⁹

Kur’an’da yeryüzünün de gökler gibi yedi sayısı ile nitelenmesine⁹⁰ ilişkin önceki müfessirlerin görüşlerine değinilen eserde bu benzerliğin sayı yönünden olduğu şeklindeki görüşün temellendirildiği rivayetlerin çoğunun zayıf veya uydurma olduğu, “yedi yer” ifadesine yer verilen sahih rivayetlerin⁹¹ ise temsilî anlatımlar içerdiği belirtilmektedir. Bununla birlikte, bu ifadeyi yedi yer olarak yorumlayan bazı müfessirlerin ayette arzın tabakaları hakkında bilgi verildiğini düşündükleri; bu yorumda evveleminde yerkürenin dikey tabakaları akla gelmekle birlikte bazı müfessirlerin bu durumu “ekâlîm-i seb’a” ayırımı çerçevesinde yedi bölge olarak anladıkları ifade edilir. Bazı müfessirlere göre yerin göklere benzerliğinin nitelik yönünden olduğu; bu anlayışa sahip âlimlere göre arz kelimesinin başındaki

⁸³ krş. Muhammad Asad, *The Message of The Qur’an* (England: Bitton: Book Foundation, 2003), 932.

⁸⁴ bk. Şevkânî, *Fethu’l-kadir*, 4/583; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 24/245.

⁸⁵ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 4/693-694.

⁸⁶ el-Bakara 2/29.

⁸⁷ bk. Ali Demirsoy, *Evrenin Çocukları “Yaratılışın Öyküsü”* (Ankara: Meteksan, 2000), 70.

⁸⁸ el-Bakara 2/29; Fussilet 41/12; el-Talâk 65/12; el-Mülk 67/3; Nûh 71/15.

⁸⁹ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 1/98.

⁹⁰ et-Talâk 65/12.

⁹¹ bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002), “Mezâlim”, 13; Ebu’l-Hüseyn el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *el-Müsnedü’s-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâ’l-Kütübi’l-‘Arabiyye, ts.), “Müsâkât”, 30.

harf-i ta'rîfin cins anlamında ve arz türünün veya bu türden olan bir kısım cisimlerin bazı özellikler açısından yedi göğe benzerlik, denklik yahut uyum içinde olduğunun anlatıldığı belirtilir. Diğer bir gruba göre ise bu harf belirlilik anlamında olup onunla Dünya'mız kastedilmektedir. Bu durumda yedi gökle benzerliğin Dünyanın bölgeleri, tabakaları ve kıtaları açısından olduğu belirtilen eserde ayette insanları bilimsel araştırmalara yönlendirme gayesi güdüldüğü de ifade edilir.

Eserde "yedi gök" deyiminin yerle ilgili tasvirin çokluğunu anlatmak için kullanılmış olabileceği ve bu ifadenin kullanımında Kur'an'ın indiği dönemde hakim olan evrende yedi gök ve yerin bulunduğu yönündeki anlayıştan ötürü kullanılmasının mümkün olduğuna ilişkin görüş⁹² nakledildikten sonra bilimsel verilerin, gökler ile yeryüzü arasındaki benzerliğin, gök cisimlerini ve yerküreyi oluşturan maddî unsurlara ilişkin olduğu şeklindeki yorum ile daha çok uyduğu ve ayetteki bu ifadeyi bir bilgi problemine dönüştürecek şekilde yorumlamanın uygun olmadığı; ayette insanın, kainattaki tüm varlıkları Allah'ın yarattığı, her şeyin onun bilgi ve kudretiyle var olduğu bilincinde olmaya çağrıldığı belirtilmektedir.⁹³

3.1.3. Gökyüzü

Kur'an Yolu tefsirinde gökyüzüne ilişkin müstakil yorumlar da yapılmaktadır. Gökyüzünün mahiyeti ile çeşitli gezegenler hakkında bilimsel açıklamaların yapıldığı eserde gökyüzü ile ilgili olan "yedi yol" ifadesi⁹⁴ ile "felek"⁹⁵ ve "burç"⁹⁶ terimleri ile ilgili bilimsel yorumlar yapılmakla birlikte çalışmanın sınırını aşacağından bu yorumlara değinilmeyecektir.

3.1.3.1. Gökyüzünün Genişlemesi

Gökyüzünü Allah'ın bina ettiği ve onun "genişletici" olduğu belirtilen ez-Zâriyât suresi 47. ayetteki "genişletici" kelimesi hakkında gökyüzünün genişlemesi anlamını da içeren çeşitli yorumlar yapılmıştır.⁹⁷ *Kur'an Yolu* tefsirinde bu ayette gökyüzünün genişlemesine ilişkin yorumlar yapılmaktadır. Ayetteki "eyd" ifadesinin, "kudret, kuvvet" ve "eller" anlamları açısından farklı yorumlandığı ve bu yorumların, göğün kusursuz yapısı ve düzeninin Allah'ın irade ve kudretiyle sağlandığına dikkat çekme hususunda birleştiği belirtilen eserde, ayetteki "Şüphesiz biz genişletmekteyiz." cümlesiyle Allah'ın kudret ve ihsanına dikkat çekildiği⁹⁸ ifade edilir. Ardından ayetteki ifadenin "Evreni genişletmekteyiz." şeklinde anlaşıldığı ve bu yorumun daha çok, uzay cisimlerinin birbirinden uzaklaştığı ve aralarındaki mesafenin gitgide arttığı yönündeki bilimsel tespitten hareketle ortaya konan "ge-

⁹² Bu görüşler için bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30/39-40; Elmalılı, *Hak Dîni*, 8/17-419; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 9/498-499.

⁹³ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/399.

⁹⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/16.

⁹⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/496.

⁹⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/342-343; 4/134.

⁹⁷ Bu konuda bk. Kırca, *Kur'an ve Fen Bilimleri*, 156-157; Kaya, "Bilimsel Tefsir ve Değişim", 213-215.

⁹⁸ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5/109; Elmalılı, *Hak Dîni*, 7/526.

nişleme teorisi” ışığında yapıldığı belirtilir. Önceki âlimlerinin bu yorumu teyit eden bazı açıklamalarının olduğuna⁹⁹ değinildikten sonra “gök” kelimesinin Kur’an’daki kullanımları dikkate alınarak genişletilen şeyin, bu ve benzeri bağlamalarda “evren”, “dünyanın dışındaki bütün kâinat” anlamlarında yorumlanabileceği ifade edilir. Eserde bu ifadelerin ardından Râzî’nin, el-Bakara suresi 22. ayette yeryüzünün döşeğe gökyüzünün ise binaya benzetilmesinin, gökyüzünün temel yapısında değişme olmaması, yeryüzünün de daralma-genişleme yahut karaların denize, denizlerin de karaya dönüşmesi gibi değişimlere uygun olması¹⁰⁰ yönündeki görüşüne değinilmesi¹⁰¹ *Kur’an Yolu* müelliflerinin ayetin gökyüzünün genişlemesine işaret ettiği hususunda net bir tavır takınmadığını göstermektedir. Bununla birlikte modern veriler evrenin genişlediği yönündeki yorumu desteklemektedir.¹⁰²

3.1.3.2. Gök cisimleri

Kur’an Yolu tefsirinde Güneş ve Ay’a ilişkin ayrıntılı bilimsel yorumlara da rastlanılmaktadır.

3.1.3.2.1. Güneş

Kur’an Yolu tefsirinde Güneş’e ilişkin yorumlara da rastlanılmaktadır. Eserde Güneş ve Ay hakkında bilgi verilen Yâsîn suresi 38. ila 40. ayetlerde her iki gök cismi hakkında açıklamalarda bulunulmaktadır.

Güneş’in, Dünya’nın ve Güneş sistemindeki diğer yıldız ve gezegenlerin etrafında döndükleri yıldızın adı şeklinde tanımlandığı ve Güneş sisteminin Samanyolu galaksisindeki yıldız sistemlerinden biri olduğu belirtilen eserde astronomi sahasındaki incelemelerin Güneş’in büyüklük ve parlaklık yönünden sıradan bir yıldız olmakla birlikte yeryüzüne diğerlerinden daha yakın olduğu için onlardan daha büyük ve parlak görüldüğünü ortaya koyduğu belirtilir.

Güneş’in öneminin dünyanın, etrafında döndüğü bir gezegen olması ve yerküredeki yaşamın devamlılığı için gereken ısı ve ışığın kaynağı olmasından kaynaklandığı belirtilen eserde insanoğlunun muhtaç olduğu besinlerin oluşmasının güneş enerjisine bağlı olduğu gibi doğalgaz, petrol ve kömürün kaynağının da güneş enerjisi olduğu belirtilir. Atmosferde gerçekleşen iklim olaylarının, rüzgârların ve yağışların güneş enerjisiyle oluştuğu; yeryüzünde suyun dolanımının güneş enerjisine bağlı olduğu, bitkilerin fotosentez yapabilmek için güneş enerjisine ihtiyaç duyduğu belirtilen eserde Dünya’nın uydusu olan Ay’ın da Güneş’ten aldığı ışığın çok azını Dünya’ya göndermesiyle geceleri açık havada yeryüzünü aydınlattığı ifade edilir. Eserde Güneş ve Ay’ın, vakitlerin hesaplanması ve takvim yapılması ko-

⁹⁹ bk. Ebu’l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Dâru l-hyâi’t-Türâs, 1423), 4/132.

¹⁰⁰ krş. Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/225-226.

¹⁰¹ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 5/134.

¹⁰² Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Yalçın, *Evren ve Yarattığı* (Ankara: Arkadaş Yayınları, 2008), 141-153.

nularında da özel bir yere sahip olduğu ifade edilir.

Eserde gökyüzündeki tüm yıldızların sınırlı bir yaşı olduğunun bilimsel araştırmalar tarafından ortaya konmuş bir gerçek olduğu belirtildikten sonra Güneş'in kendisi için belirlenen bir yörüngede hareket ettiğinin ifade edildiği 38. ayet hakkında bu sonucu öne çıkararak bir yorumun yapılmasının mümkün olduğu belirtilir. Ardından Elmalılı'nın, bu cereyanın Güneş'in sadece mekânda hareketi olarak değil, zaman ve mekâna dair bütün durum, etki ve sonuçlarıyla varlığını devam ettirmesi şeklinde anlaşılması gerektiği, ısı ve ışık yaymasının da Güneş'in bir cereyanı olduğu yönündeki yorumuna¹⁰³ değinilir. Ayetin, Elmalılı'nın bu yaklaşımının modern Güneş astronomisi araştırmaları sonucunda elde edilen verilerle birlikte yorumlanmasının yerinde olduğu belirtilen eserde bu yaklaşımın, Güneş'in dönme hareketi, çekirdeğindeki enerji üretimi, fıskırtıların (spikül) yükselmesi, püskürmeler vb. Güneş olaylarını da kapsadığı ifade edilmektedir.

Eserde 38. ayetteki "tecrî" fiilinin "döner" şeklinde anlaşılmasının hem kelimenin sözlük anlamına hem de Güneş'le ilgili bilimsel tespitlere uygun olduğu belirtilir. Zira Güneş magnetik alana sahip ve kendi çevresinde dönen bir gök cismi olmakla birlikte yavaş döndüğünden-çok hızlı dönen ve bu sebeple son derece basık küremsi (sferoit) bir şekli olan bazı yıldızların aksine- basıklığı önemsenmeyecek kadar küçük olup düzgün küresel bir yapıdadır. Dönme periyodu, ekvator bölgesinde 25 gün, kutup bölgesinde ise 35 gün olarak hesaplanmıştır. Mezkûr fiilin "döner" şeklindeki anlamını, Güneş sisteminin içinde bulunduğu Samanyolu galaksisinin kendi merkezine çevresinde dönmesini akla getirmekle birlikte bunun, uzak ihtimal içeren bir yorum olacağı belirtilen eserde fiilin "akıp gider" şeklinde anlaşılmasının da mümkün olduğu belirtilir. Bu anlamı esas alan bazı yazarlara göre Güneş'in bu önceden belirlenmiş akıp gitme ile Herkül takım yıldızı yönündeki hareketi, yani Samanyolu galaksisindeki 72.000 km/s hızla 250 milyon yılda tamamladığı dönüşünün kastedildiği¹⁰⁴ belirtilir. Eserde ayrıca "tecrî" fiiline "akıp gider" anlamı verilerek bu hareketin Herkül takım yıldızına doğru olduğunun kabul edilmesi durumunda, "şems" kelimesinin "Güneş sistemi" olarak anlaşılmasının daha doğru olduğu; nitekim dairesel bir yörüngede 250 milyon yılda tamamlanan bu hareketin doğrudan Güneş sistemine ait olduğu, Dünya'nın da bu hareketin içinde olduğu; Güneş sisteminin yeryüzünün var edilmesinden bugüne değin belirlenen şekilde on dokuz dönüş yaptığının hesaplandığı belirtilmiştir.¹⁰⁵

3.1.3.2.2. Ay

Kur'an Yolu tefsirinde Ay'a ilişkin yorumlar da yapılmaktadır. Yâsîn suresi 39. ayette Ay'ın menzilleri ve görünüşleri hakkında bilgi verilir. Eserde, Dünya etrafında hareket etmekteyken Ay'ın ışık gören yüzünün Dünya'dan görünüşünün bir günden diğerine gözle fark edilecek şekilde değiştiği ifade edilmektedir. Ayette

¹⁰³ krş. Elmalılı, *Hak Dîni*, 7/32.

¹⁰⁴ krş. Celâl Yeniçeri, "Güneş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/292.

¹⁰⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/493-494.

hilale çoğul (ehille) olarak değinilmesi bu evrelere işaret ettiği belirtilen eserde, Ay'ın gökyüzündeki hareketi için, her biri bir günlük yola karşılık gelen 13'er derecelik yaylardan oluşan 28 menzil tespit edildiği ve Arapların bu menzillere ayrı ayrı isimler verdiği belirtilir. Buna göre Ay, yirmi dokuz gün olduğunda bir, otuz gün olduğunda ise iki gece görünmez. Dolayısıyla belirlenen menzillerin sayısı 28'dir. Ay'ın yer ve Güneş'e oranla konumundan ileri gelen bu periyodik olayın yaklaşık birer haftalık sürelerle göre incelenmesi sonucunda Ay'ın Dünya'dan gözlemlenen farklı görünüşlerine ayın evreleri denilmiştir. Bu evrelere yeni ay, ilk dördün, dolunay ve son dördün adı verilmiştir. Ayette bu evrelerin kastedildiğinin de düşünölebileceğinin belirtildiği eserde, 40. ayetin "Ne güneşin aya yetişip çatması uygundur" anlamındaki cümlesiyle, Güneş'in ve Ay'ın dünya ve insanlar için büyük önemi ve etkilerinin bulunduğu, bununla birlikte, bunların kendileri için belirlenen düzenin dışına çıkamayacaklarının; hepsinin Allah'ın iradesine ve belirlediği yasalara tâbi olduklarının vurgulandığı belirtilmektedir. Eserde ayetteki "yetişme" anlamındaki (tüdrike) fiilin Güneş hakkında kullanılmasının sebebinin ise Ay'ın yörüngesini bir ayda kat etmesi, Dünya'nın Güneş etrafındaki dönüşünü ise bir yılda tamamlaması olabileceğinin ifade edildiği belirtilir.¹⁰⁶

Yûnus suresi 5. ayette Güneş'in ışığını ifade eden ziya kelimesinin "güçlü ışık", Ay'ın ışığını ifade eden nur kelimesinin ise "güçlü olan ya da olmayan ışık" anlamına geldiği, bilimin ulaştığı verilere göre Güneş'in ışığının kaynağının yine kendisi olduğu, Ay'ın ışığının ise Güneş'ten geldiğini ve onun, bu ışığı yansıttığını ortaya koyduğunu belirtilerek dolaylı olarak bu kullanımla ayette bu bilimsel hakikate işaret edildiği belirtilen eserde Ay'ın dönüşüne ilişkin de bilgi verilmektedir. Dünya'nın kendi etrafında günde bir, Güneş'in etrafında ise yılda bir defa döndüğü, Dünya'nın günlük dönüşü neticesinde geceyle gündüzün, yıllık dönüşü ve eğimi sebebiyle de mevsimler oluştuğu belirtilen eserde Ay'ın, yörünge düzlemine oranla 83 derece 30 dakikalık eğime sahip bir eksen etrafında döndüğü, dönüş süresinin, Ay'ın Dünya etrafındaki dolanım süresine eşit olduğu, bu eşitliği sağlayan unsurun Dünya'nın, Ay üzerindeki çekim etkisiyle oluşan gelgit olayı olduğu, bu sebeple Dünya'dan Ay'ın daima aynı yüzü gözlemlendiği, Ay'ın Dünya etrafındaki dönüşünün 27 gün 7 saat 43 dakika 25 saniye olmakla birlikte yerin, Güneş'in çevresinde dönmesi sebebiyle bu hareketini 29 gün 12 saat 44 dakika 3 saniyede tamamladığı, Ay, Güneş ve Dünya'nın birbirine oranla açılal durumu, konumu ve ışık etkisi sebebiyle Ay değişmediği halde her gece ayrı bir yerden doğarken farklı şekillerde görüldüğü yönündeki bilgilere yer verilmektedir.¹⁰⁷

3.2. Meteorolojiye İlişkin Yorumlar

Kur'an Yolu tefsirinde meteorolojiye ilişkin yorumlara rastlanılmaktadır. Eserde Kur'an'da sık kullanılan kozmolojik delillerden olduğu belirtilen¹⁰⁸ yağmurun dünyayı yaşanılabilir kılan en önemli tabiat olaylarından olduğu, rüzgârın fark-

¹⁰⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/495-496.

¹⁰⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/84-85.

¹⁰⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/415.

lı yönler doğru esmesinin ve bulutların çeşitli yönler hareket etmesinin meteorolojik olayların düzenlenmesinden yağışların dağılımına ve bitkilerin döllenmesine varıncaya kadar çok fayda sağladığı belirtilir.¹⁰⁹ Buna göre yeryüzündeki suyun ilkin Güneş'ten gelen yeterli ölçüdeki ısıyla buharlaşması, rüzgârların denizlerden kaldırdığı tuz zerrecikleri ile karalardan kaldırdığı bu toz zerreciklerinden meydana gelen “yoğunlaşma çekirdekleri” sayesinde atmosfere taşınması ve burada uygun fiziki şartlarda tekrar yoğunlaşması sonucu kazandığı ağırlıkla, tahribata sebep olmayacak ölçüde stabil bir ivme ile yeryüzüne inmesi; ardından canlılar tarafından ihtiyaç duyulan miktarın kullanılması, bir bölümünün de yerin altında ya da üstünde depolanması ve nihayet bütün bu döngünün sonunda sayısız türdeki diğer doğal şart ve sürecin gerçekleşmesi, dakik düzenlemelerin yapılması, gören göze, düşünen akla ve hisseden kalbe sürekli olarak Allah'ı hatırlatmaktadır. Bu sebeple tabiatta görevini kusursuz biçimde yerine getiren varlıklara ve aksamadan işleyen sisteme “Allah'ın ayetleri”¹¹⁰ yani onun varlığının ve kudretinin delilleri, işaretleri denilmektedir.¹¹¹

3.3. Jeolojiye İlişkin Yorumlar

Kur'an Yolu tefsirinde yeryüzüne ilişkin bilimsel yorumlar da yapılmaktadır. Eserde yeryüzünün oluşumu ve mahiyeti hakkında bilgi verildiği gibi dağlar, denizler ve madenlere ilişkin yorumlar da yapılmaktadır. Kur'an'da yeryüzünün, jeolojik yapısı ve özellikle su kaynaklarının varlığı açısından canlılar için uygun biçimde yaratıldığına dikkat çekildiği belirtilen eserde¹¹² yeniden dirilmeyi ispat sadedinde değinilen yeryüzünün kuru ve cansız iken yağmurla canlanıp kabardığı ve bitkilerin oluşumuna zemin teşkil ettiğinin anlatıldığı el-Hac suresi 5. ayetteki وَتَرَى الْأَرْضَ

هَامِدَةً ifadesine Elmalılı'nın “yeryüzünü de... sönmüş kül olarak görürsün” anlamını verdiği ve ayetteki bu ifadenin Güneş'in ısısi sebebiyle yerkürenin kurduğunu gösterdiği, bu ifadeyi mecaz değil hakiki anlamda yorumlamanın maksadı daha açık bir biçimde ortaya koyduğu gibi günümüzdeki bilimsel teorilerin de bu anlamla daha çok uyduğu; zira bilimin tespitine göre arzın bir zamanlar yanan bir ateş olduğu, toprağın esasında sönmüş bir ateşin kül halindeyken sertleşmiş ve çökelmiş biçimi olduğu şeklindeki yorumu¹¹³ nakledilerek¹¹⁴ ayette yeryüzünün başlangıçta ateş olduğu ve zamanla soğuduğu yönündeki bilimsel teoriye işaret edildiği şeklindeki görüşe sıcak bakıldığı anlaşılmaktadır. Öte yandan ayetteki bu ifadenin ardından yağmurun toprağı canlandırıp kabarttığından bahsedilmesi ayette dünyanın oluşumundan bahsedilmediği; basit bir tabiat olayın üzerinden Allah'ın kudretinin anlatıldığını, dolayısıyla bu yorumun hatalı olduğunu göstermektedir.

Eserde er-Ra'd suresi 3. ayette belirtilen yeryüzünün enine boyuna uzatıl-

¹⁰⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/249.

¹¹⁰ bk. er-Rûm 30/24, 46-49; Fussilet 41/39.

¹¹¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/345-346.

¹¹² Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/528.

¹¹³ krş. Elmalılı, *Hak Dini*, 6/76.

¹¹⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/714.

masından maksadın, yerkürenin ovalar, vadiler, dağlar ve nehirler gibi farklı jeolojik oluşumlarla mevcut şeklini alarak üzerinde dolaşma, barınma, korunma, ekip biçme gibi insanlar ve diğer canlıların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gerekli özellikleri ihtiva eder duruma getirilmesi olduğu belirtilir.¹¹⁵

3.3.1 Yeryüzündeki Oluşumlara İlişkin Yorumlar

Kur'an Yolu tefsirinde yeryüzünde bulunan dağlar, denizler ve madenlere ilişkin bazı yorumlar yapıldığı görülmektedir.

3.3.1.1. Dağlar

Dağların, bünyelerinde madenleri barındırması, suların depolanmasına yardımcı olması, üzerinde farklı türden bitkilerin yetişmesi ve ormanlara ev sahipliği yapması gibi sayısız yararı olduğu belirtilen¹¹⁶ *Kur'an Yolu* tefsirinde dağlara ilişkin bilimsel yorumlara rastlanılmaktadır. Eserde, dağların kazığa benzetildiği en-Nebe' suresi 7. ayetin hemen öncesinde insanoğlunun yaşam sürmesine uygun hale getirilmiş bulunan yerkürenin, insanlar başta olmak üzere canlıların üzerinde hareket etmesine; oturmasına, kalkmasına, yatmasına ve uyumasına olanak sağlayan döseğe benzetildiği, ardından dağların yer yuvarlağını sabit ve dengede tutmak için çakılmış kazıklara benzetildiği; zira dağların yeryüzünün dengesini sağladığı ve bu hususa çeşitli ayetlerde değinildiği¹¹⁷ belirtilir.¹¹⁸

Kur'an Yolu tefsirinde önceki müfessirlerin el-Enbiyâ suresi 31. ayetteki "Onları sarsmaması için yeryüzüne sağlam kazıklar (dağlar) yerleştirdik" ifadesini yorumlarken, ilk aşamada düz ve üzerinde barınılamayacak ölçüde sarsıntılı olan yerkürenin üzerine dağlar yerleştirilerek istikrarın sağlandığı ve üzerinde hayatın idame ettirebileceği bir duruma getirildiğini belirttikleri¹¹⁹ ifade edildikten sonra dağların birer kazık veya destek yapıldığı belirtilen ayetlerde¹²⁰ başlangıçta akışkan haldeki yer kabuğunun sertleşmesine işaret edildiği belirtilmektedir. Eserde dağların irili ufaklı, inişli çıkışlı yaratılmalarının, aralarında bir bölgeden diğerine geçiş imkânı veren vadi ve geçitlerin bulunmasının, uzay boşluğunda dönen yerkürenin hareketini balans unsuru gibi dengelediği, böylece insanların yeryüzündeki yaşantılarını ve farklı bölgelere yaptıkları yolculuklarını kolaylaştırdığı belirtilir.¹²¹

Yeryüzünün dağlık bölgelerinde zeminin sağlam olması sebebiyle binalar depremlerden gördüğü hasarın boyutu daha az iken ovaların ve vadilerin dağlık alanlara oranla daha fazla risk barındırdığı belirtilen eserde en-Nahl suresi 16. ayetteki "daha birçok işaret yerleştirdi" ifadesiyle indiği zaman diliminde yeryüzünde, ileriki dönemlerde coğrafya, jeoloji, biyoloji fizik gibi pozitif ilimlerin geli-

¹¹⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/272.

¹¹⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/536; benzer bir yorum için bk. Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/612.

¹¹⁷ bk. en-Nahl 16/15; el-Mürselât 77/27.

¹¹⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/536.

¹¹⁹ Bu konuda bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 22/164; Elmalılı, *Hak Dini*, 6/45.

¹²⁰ bk. Nebe' 78/7.

¹²¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/676-677; ayr. bk. Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/383.

şimiyle ortaya çıkarılacak çok çeşitli sırlar olduğuna işarette bulunulduğu belirtilmektedir.¹²²

3.3.1.2. Denizler

Kur'an Yolu tefsirinde denizlere ilişkin bilimsel yorumlara da rastlanılmaktadır. Sözelimi eserde er-Rahmân suresi 20. ayette bahsedilen iki deniz ve aralarındaki engel hakkında farklı yorumlar yapıldığı; bazı müfessirlerin bunu el-Furkân suresi 53. ayette belirtildiği üzere tatlı ve tuzlu suların kavuşması, bununla birlikte birbirine karışmaması olarak açıkladıkları belirtildikten sonra Süleyman Ateş'ten¹²³ nakille ayette günümüz deniz araştırmalarının büyük denizlerin birleştikleri noktalarda gözlemlenen tabii bir engelin bu suların kimyasal yapılarının karışarak bozulmasını önlediği, bu durumun da bölgeye özgü flora ve faunanın muhafazasını sağladığı yönündeki gerçeğe işaret edildiği belirtilmiştir.¹²⁴ Benzer bir yorumun yapıldığı el-Furkân suresi 53. ayette ise bilim tarafından son dönemde kaydedilen keşfi Kur'an'ın sarîh biçimde ortaya koymasının onun açık bir mucizesi olarak değerlendirildiği belirtilmektedir.¹²⁵

Kur'an Yolu tefsirinde kafirlerin amellerinin Allah katında karşılığının olmadığını anlatmak için en-Nûr suresi 40. ayette yüzeye yakın kısma doğru aydınlık, derinlere gittikçe her aşamada birbirinden karanlık üç tabakadan meydana gelen büyük bir okyanusun tasvîr edildiği belirtilmiş, okyanusların derinliklerini incelemek için gerekli olan teknolojinin var olmadığı zamanlarda kimsenin, okyanuslarda ışık açısından birbirinden karanlık üç tabaka hakkında bilgi sahibi olmadığı ve Kur'an'da bahsedilen bu tür bilimsel gerçeklerle dolaylı olarak bu bilgilerin ilahi bir kaynaktan aktarıldığına işaret edildiği ifade edilmiştir.¹²⁶

3.3.1.3. Madenler

Kur'an Yolu tefsirinde madenlere ilişkin bilimsel yorumlar da yapılmaktadır. Demir ve taşkömürüne ilişkin yorumlar yapılan eserde demirin indirildiği ve büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar barındırdığı belirtilen el-Hadîd suresi 25. ayette, "indirme" anlamındaki "enzele" fiilinin, Zümer suresi 6. ayette olduğu gibi "lütfetmek, yaratmak ve insana demirden yararlanabilme kabiliyetini ilham etmek" anlamında olduğu belirtildikten sonra kimyasal elementler açısından çok çeşitli bileşiği ve farklı endüstri sahalarında önemli işlevleri olduğu belirtilen demirin, metallerin en ucuz olanı ve en yaygın kullanılanı olduğu, yerküreyi meydana getiren elementlerin yaklaşık üçte birini oluşturan demirin bu oranla ilk sırada yer aldığı ve bilimsel araştırmalarda demirin Güneş'te ve diğer yıldızlarda da çokça var olduğunun ortaya konulduğu belirtilir. Demirin teknolojinin gelişimindeki konunun özellikle günlük yaşamın hemen her aşamasında hissedildiği belirtilen

¹²² Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/383-384.

¹²³ krş. Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 9/189-190.

¹²⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/204.

¹²⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/131.

¹²⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/86; benzer bir yorum için bk. Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/562.

eserde insan yaşamına kolaylık katan sayısız ürünün ana malzemesini demirin oluşturmasının yanı sıra saldırılarda, saldırılara karşı koymada, yıkmada ve yapmada demirin asırlardan beri insanın vazgeçemediği unsur olageldiği belirtilmiştir. Demirin, kontrollü kullanımı insanlık için büyük faydalar, kontrol dışı kullanımının ise büyük tehlikeler barındıran bir element olduğu gibi bu özelliklere sahip olan diğer nesnelere de güçlü şekilde temsil ettiği belirtilen eserde, diğer elementlerle birleşik halde birçok mineralde bulunmasının demirin insanın bedeni açısından özel bir önemine olduğu, insan bedeninde demir eksikliğinin sebep olduğu kansızlığın, en çok rastlanan kansızlık türü olduğu belirtilir.¹²⁷

Kur'an Yolu tefsirinde taşkömürü hakkında da bilimsel yorum yapılmaktadır. Eserde Allah'ın, canlılara rızık olarak verilen yeşil bitkileri kapkara yapabilecek kudrete sahip olduğu anlatılan el-A'lâ suresi 4. ve 5. ayetlerin, "Allah'ın baharda yeşil bitkileri bitirip vakti gelince onları kapkara bitki kalıntısı haline getirmesi" şeklinde hakikat anlamında yorumlandığı gibi "canlı varlıklara hayat veren ve zamanı gelince onları öldüren" şeklinde mecaz anlamda da yorumlanabileceği belirtildikten sonra bazı yorumcuların 5. ayetin, kömürün oluşumuna işaret ettiği düşüncesinde oldukları¹²⁸ belirtilmiştir. Bu yorumculara göre ayette her türlü bitki ve ağaç uzun bir periyotta onları var edip yetiştiren kudret tarafından kömüre dönüştürülmüştür. Zira kömür yataklarının eski jeolojik devirlerde yaşayan dev bitki ve ormanların maruz kaldığı değişiklikler ve sonrasında yer altında ısı ve basıncın etkisiyle kömüre dönüştüğü ortaya konulmuştur. Bu durumun Allah'ın kudretini gösteren bir olay olduğu belirtilmektedir.¹²⁹ Bununla birlikte eserde de belirtildiği gibi kömürün ana maddesinin odunsu bitkiler olması, "ğusâ" kelimesinin "suyun üzerindeki köpük"¹³⁰ anlamına gelmesi ve bağlamda jeolojik bir süreçten değil yeşil çayırın kapkara yapılarak hayvanların yiyemeyeceği bir hale dönüştürülmesinden bahsedilmesi göz önünde bulundurulduğunda bu yoruma ayete taşımadığı bir anlam yüklenerek ulaşıldığı görülmektedir.¹³¹

3.4. Tıbbı İlişkin Yorumlar

Kur'an Yolu tefsirinde insanın yaratılışı hakkındaki ayetlerde tıbbı ilişkin yorumlar yapılmaktadır. İnsanın, ana rahminde belirli bir şekil kazanmasının, süregelen ve yaratıcının kudretine galip gelen bir düzenin neticesi olmayıp Allah'ın tercih ve iradesinin eseri olduğu, aksi takdirde aynı spermden aynı anda hem erkek hem de dişi çocukların meydana gelebileceği, bu durumda ezelden ebede her şey için bir tekdüzelik süreceleceği, dolayısıyla doğanın gerçek anlamda varlığının sebebi olmadığı, bilakis yaratıcının ortaya koyduğu fitratın uzantısı olduğu belirti-

¹²⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/252.

¹²⁸ Bu konuda bk. Elmalılı, *Hak Dini*, 9/414; Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kuran Tefsiri*, 13/6722; Kırcı, *Kur'ân ve Fen Bilimleri*, 183-185.

¹²⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/602-603.

¹³⁰ bk. Meccüddin Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-Kitâbi'l-'azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 4/122.

¹³¹ Bu konuda bk. Kaya, "Bilimsel Tefsir ve Değişim", 218.

len eserde üreme ve soya çekme yasalarının da bu kapsamda değerlendirilmesinin gerekli olduğu ifade edilir.¹³²

Eserde ilk insanın yaratılışından bahseden ayetlerde onun aslı hatırlatılarak toprak gibi sıradan bir tabii unsurdan insan gibi son derece kâmil bir varlığı halk eden yaratıcının azametine dikkat çekildiği, konunun dini ilgilendiren yönünün bu olduğu ve bundan ötesinin aydınlatılmasının insanoğlunun antropolojide ve bilimde sağlayacağı ilerlemeye kaldığı, bununla birlikte konuya ilişkin halihazırda kesinleşmiş bilimsel bir neticeye varılmadığı belirtilir.¹³³

Kur'an Yolu tefsirinde er-Rûm suresi 20. ayette umumi bir ifadeyle "...O'nun varlığının delillerinden biri sizi topraktan yaratmasıdır..." ifadesiyle insanı meydana getiren sperm ve yumurta oluşumunda bitkisel ve hayvansal gıdaların katkısının olduğu ve bitki ve hayvanların besin kaynağının toprak olduğu, bu yönüyle her insanın yaratılışının toprakla ilintili olduğu şeklinde yorumlandığı belirtilir. Ayette, çocuğun cinsiyetinin belirlenmesinde erkeğin spermindeki kromozomların etkisine işaret edildiği yönünde yorumun da yapıldığı¹³⁴ belirtilen eserde bu yorumun, ayette muhatabın erkek olduğu ve "eşler" ifadesiyle sadece kadınların kastedildiği şeklindeki anlayışa dayalı olduğunun ifade edilmesi¹³⁵ ikinci yoruma sıcak bakılmadığını göstermektedir.

Kur'an Yolu tefsirinde insanın yaratılışına ilişkin modern tıbbın verileri çerçevesinde de yorum yapılmaktadır. Örneğin insanın yaratılma aşamalarının sıralandığı el-Hac suresi 5. ayet hakkında insan bedenindeki elementlerle beslenmesi arasındaki bağlantıyı öne çıkaran yorumların¹³⁶ da yapıldığı belirtilen eserde, Kur'an'da farklı bağlamlarda farklı anlamlara geldiği belirtilen nutfenin, insanın oluşumunun temel iki unsuru olan erkeğin spermi veya bu sperm tarafından aşılana yumurta (zigot) anlamında anlaşılmasının mümkün olduğu, "alaka" kelimesiyle ise diğer ayetlerdeki bağlamı ve embriyolojideki gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda spermin aşılacağı yumurtanın rahmin iç cidarına asılmış vaziyetinin kastedildiğinin anlaşıldığı ifade edilir.

Ayetteki "et parçası" anlamındaki mudganın sıfatı olan "muhallaka" kelimesinin tefsirlerde, "biçimi belirginleşmiş, ruh üflenmiş, tamamlanmış, normal doğumla sonuçlanmış, noksansız biçimde, kusursuz"; "gayru muhallaka" kelimesinin ise "biçimi belirginleşmemiş, ruh üflenmemiş, tamamlanmamış, düşük, kusurlu, noksan" gibi farklı anlamlarda yorumlandığı¹³⁷ belirtilen eserde Muhammed Esed'in "temel unsurlar ve yetenekler açısından tamamlanmış olmakla birlikte (tüm öğeleriyle) tamamlanmamış" şeklindeki izahının¹³⁸ bu iki vasıftan birincisinin olumlu, diğerinin ise olumsuz olmasının yorum açısından mantıksal görüldüğü

¹³² Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/488.

¹³³ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/349.

¹³⁴ bk. Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 7/17.

¹³⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/302-303.

¹³⁶ bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 25/109-110.

¹³⁷ bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 23/9; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 3/515.

¹³⁸ krş. Muhammad Asad, *The Message of The Qur'an*, 646.

belirtilir. Ayette insanların halihazırdaki durumlarına gelirken geçtikleri aşamalar hakkında bilgi verildiği belirtilen eserde Râzî'nin ilk kelimeyi "normal doğumla sonuçlanan durumlar", ikincisini ise "düşük hali" şeklindeki tefsirinin¹³⁹ isabetli görünmediği; ayette insanın geçirdiği evrelerin sıralandığı anlaşılacakla birlikte, bu iki sıfatı birbirine bağlayan "ve" bağlacının bu ayette sıralama anlamında olup olmadığının açık olmadığı ve belirtilen eserde kelimelerin "normal doğum" ve "düşük hali" dışındaki yorumların her birine muhtemel olduğu ifade edilir. Bununla birlikte eserde ayetin bu kısmının "tedricî yaratma sürecine bağlı" şeklinde yorumlanmasının da insanın embriyonik gelişimiyle ilgili bilgilere ve ayetteki ifade akışına uygun olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁰

Kur'an Yolu tefsirinde el-Mü'minûn suresi 12. ayetteki "sülâle" kelimesinin, toprakta mevcut olan ve insan bedeninin oluşumunda katkısı bulunan organik-inorganik maddeler ve besinler hakkında kullanıldığı anlaşıldığı; üremenin temel iki unsuru olan sperm ve yumurtanın oluşmasının nihayetinde beslenmeyle ilişkili olduğu belirtilmektedir. Eserde spermin rahim kanalında yumurtayı aşılardan sonraki insanı oluşturan bu ilk maddesinin, ayette "sağlam korunak" benzetmesiyle değinilen rahme geldiği, nutfeyle bu aşamadaki diğer adı da zigot olan aşılardan hücrenin kastedildiği, zigotun çıkardığı bazı uzantılarla rahim iç zarına asılarak tutunduklarının ve birkaç gün bu şekilde kaldıklarının bugün elektro mikroskop aracılığıyla gözlenebildiği belirtilmektedir. Kelimenin sözlük anlamı çerçevesinde ayette döllenmiş hücrenin rahim duvarına asılı haline "alaka" denildiği belirtilen eserde ana rahmindeki gelişimini bu şekilde devam ettiren embriyonun, önce mudga olarak adlandırılan şekilsiz etimsi bir yapıya dönüştüğü; bir süre sonra kemiklerin oluştuğu, ardından kemiklerin damar, kas ve sinirlerle, bunların da etle kaplandığı ve insan bedeninin oluşumunun tamamlandığı ifade edilir. Eserde bu ayetlerde insanın ilk yaratılış maddesi olan toprağa değinilerek, dolaylı olarak toprakta yetişen bitkilerden sağlanan besin aşamasından itibaren eksiksiz bir varlık halini almasına varıncaya kadar insanın biyolojik yaratılış sürecinin özetlendiği, böylece insanın, bedeninin temel maddesi açısından basit bir toprak; diğer taraftan Allah tarafından bağışlanan akıl ve duyu gibi melekeler yönüyle madde ötesi bir tarafı olan varlık olduğu belirtilir. Ayetteki "Sonunda kendisini farklı bir yaratılışla sil baştan dizayn ettik." cümlesinin ise insanın fizyolojik oluşumun yanı sıra onu diğer canlılardan farklı ve üstün kılan psikolojik ve manevî donanımla yaratılarak tam ve bağımsız bir kişiliğe sahip olmasını ifade ettiği belirtilmektedir.¹⁴¹

Sonuç

Kur'an'ın üslubu ve farklı bilgiler içermesi ile müfessirlerin bilgi, algı düzeyleri, düşünce yapılarının farklılığı ve yaşadığı dönemdeki ortaya çıkan problemler ile yaşanan gelişmeler ayetlerin farklı yaklaşımlarla tefsir edilmesine olanak sağlamaktadır. Bu yaklaşımlardan biri de ayetlerin pozitif bilimin verileriyle yorum-

¹³⁹ krş. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 23/9.

¹⁴⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/712-714.

¹⁴¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/14-15.

landığı bilimsel tefsir yöntemidir. Bu yöntemin köklerinin sahabe dönemine kadar uzandığı belirtilmekle birlikte bilimsel tefsirin bu dönemlerdeki örnekleri tikel ve oldukça cılızdır. Bu yaklaşımın sistematik hale gelmesi on dokuzuncu yüzyılda olmuştur. Bu yöntemin sistemleşmesinde E. Renan'ın 1883 yılında verdiği "İslâm ve İlim" adlı konferansındaki İslâm'ın bilime ve terakkiye engel olduğu yönündeki söylemlerinin etkili olduğu aynı dönemde kaleme alınan bilimsel tefsire ilişkin eserlerin mukaddimelerindeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yakın dönemde bu söylemin etkisini yitirdiği; müfessirlerin ve araştırmacıların ayetlerin yorumlanmasında bilimsel verilere başvurmasının altında bu yöntemle duyulan ilginin etkin rol oynadığı görülmektedir. Bu noktadan itibaren bilimsel tefsire yönelik çalışmalara hız verildiği ve hemen her tefsirde ayetlerin modern bilimin verileriyle yapılan yorumlarına yer verildiği görülmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan *Kur'an Yolu* tefsirinde de ayetlerin modern bilim verileri çerçevesinde yorumlandığı görülmektedir. Bu tefsirin yakın dönemde kaleme alınmış olması bazı ayetler hakkında geçmişte ve yakın dönemde yapılmış bilimsel yorumları bütüncül bir bakış açısıyla görme imkânı sağladığı gibi yeni yorumlara da ulaşmamıza olanak sağlamaktadır. Ayrıca eserdeki bazı yorumlara ilişkin değerlendirmeler okuyucuya eleştirel bir bakış açısı sunmaktadır.

Eserin müelliflerine göre Kur'an bir bilim kitabı olmamakla birlikte onda muhataplarını hidayete ulaştırma hedefine matuf olarak yer yer bilimin verilerinden yararlanılmaktadır. Bununla birlikte madde alemine ilişkin sırları çözmek ve sonuçlar çıkarmak insana bırakılmıştır. Dolayısıyla bilimsel bilgi içerdiği düşünülen ayetlere bu amaç çerçevesinde yaklaşılmalı; Kur'an'ın insanlığı karanlıklardan aydınlığa çıkarmak olan temel hedefini ikinci plana atarak ayetlerden bilimsel çıkarım yapma gayretine girilmemelidir. Din ile bilimin sınırları iyi belirlenmeli, akıl-bilinemeyecek hususlarda vahyin yol göstericiliğine tabi olunmalıdır.

Kur'an Yolu tefsirinde bilimsel yorumların bir kısmı müellifler tarafından yapılmakla birlikte bu yorumların büyük bir kısmının klasik ve modern dönemde yazılmış tefsirlerden, Türkçe ve yabancı dildeki bazı bilimsel kaynaklardan nakledildiği görülmektedir. Bu noktada özellikle kozmolojiye ilişkin yorumlarda Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinden sıklıkla yararlanılmaktadır. Bunda her iki eserin Diyanet İleri Başkanlığı ile olan ilişkisinin rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Kur'an Yolu tefsirindeki bilimsel yorumların çoğunluğunu kozmolojiye ilişkin olanlar oluşturmaktadır. Elbette bunda Kur'an'ın en çok beyanı bu alanda yapmış olması etkilidir. Eserde bu noktada evrenin oluşumu, gökyüzü, yedi gök ve yer, gökyüzünün genişlemesi, Güneş, Ay; jeolojiye ilişkin dağlar, denizler ve madenler hakkında yorumlar yapılmaktadır. Meteorolojiye ilişkin ise rüzgâr ve yağmur hakkında bilimsel yorumlara rastlanılan eserde tıbbâya ilişkin yorumlarda insanın yaratılışına odaklanıldığı görülmektedir. Bunların dışında eserde sayfa sınırlaması sebebiyle makalede değinemediğimiz varlıkların çift yaratılması, sütün besleyiciliği ve oluşumu, sperm ve yumurtanın oluşumu, reglin kadınlar için yararı, rüyanın kaynağı, bal arısının yararları ve balın oluşumu ile daktiloskopi (parmak izi bilimi) gibi çeşitli bilimlerin alanına giren yorumlar da yapılmaktadır.

Her ayetin bilimselci bakış açısıyla tefsir edilmediği *Kur'an Yolu* tefsirinde bilimsel yorumların her zaman isabetli olmadığı ifade edilmiş, bu çerçevede özellikle modern bilimin verileriyle uyuşmayan bazı yorumlar eleştirilmiştir. Yer yer modern bilimin verileriyle uyuşmayan ve Kur'an'ın bağlamına aykırı bilimsel yorumlara rastlanılmakla birlikte eserde Kur'an'da açıkça belirtilen ve pozitif bilim tarafından ispatlanan hususlarda yorum yapılmaya özen gösterildiği göze çarpmaktadır.

Kur'an Yolu tefsirinde bilimsel verilere iki türlü yaklaşıldığı görülmektedir. Bu yaklaşımlarım ilkinde bu veriler yeni keşfedilen hususlarda Kur'an'ın çok açık ifadelerle asırlar öncesinden bilgi verdiği ve bu durumun onun açık bir mucizesi olduğu düşüncesi ekseninde ele alınırken, ikinci ve ağırlıklı olarak başvuru olan yaklaşımda ise ayetlerin anlamları bilimin verileriyle desteklenmekte ve bu çerçevede açıklamalar yapılmaktadır. Bununla birlikte bilimsel verilerle açıklanan birçok ayetin sonunda Kur'an'ın ana hedefi olan hidayete vurgu yapılması eserde, bilimsel yaklaşıma amaç değil araç olarak başvurulduğunu göstermektedir.

Acknowledgments / Teşekkür: I would like to thank Nurullah Haydar Yurduseven, research assistant at Ahi Evran University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Sciences, who took the trouble to review the English summary of the study. / Çalışmanın İngilizce özetini gözden geçirme zahmetinde bulunan Ahi Evran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri ABD Araştırma Görevlisi Nurullah Haydar Yurduseven'e teşekkürlerimi sunarım.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ahmed Muhammed el-Fâdil. *Nakdu't-tefsîri'l-'ilmî ve'l-'adedî el-mu'âsir li'l-Kur'âni'l-kerîm - Namâzic ve't-tatbîkât-*. Dimeşk: Merkezü'n-Nâkîdî's-Sekâfî, 1. Basım, 2008.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1. Basım, ts.
- Baysal, Sıddık. "Mahiyeti, İmkân ve Sınırlılıkları Açısından Bilimsel Tefsir". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/2 (Ekim 2019), 226-266. <https://doi.org/10.31121/tader.620721>
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 2002.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 3. Baskı., 2005.
- Çalışkan, M. Turan (ed.). *Kur'an ve Pozitif Bilim*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020.
- Demirsoy, Ali. *Evrenin Çocukları "Yaratılışın Öyküsü"*. Ankara: Meteksan, 6. Basım, 2000.
- Ebû Hacer, Ahmed Ömer. *et-Tefsîru'l-'ilmî li'l-Kur'ân fi'l-mîzân*. Beyrut: Dâru Kuteybe, 1. Basım, 1991.
- Ekinci, Kutbettin. "Bilimsel Tefsirin Tefsir Olma Sorunu". *Bilimname* 37 (2019), 169-190. <https://doi.org/10.28949/bilimname.454785>.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır. *Hak Dîni Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Huzur Yayın-Dağıtım, 1. Basım, 2003.

- Emin el-Hûlî. *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod*. çev. Mevlüt Güngör. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2001.
- Eren, Cüneyt. "Bilimsel Tefsir Metodolojisi". *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'alesi I, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları*. ed. İsmail Kurt - Seyit Ali Tüz., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Fîrûzâbâdî, Meccüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *Besâiru zevi't-temyîz fi letâifil-Kitâbi'l-'azîz*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 6 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Gâzî Ahmed Muhtar Paşa. *Serâiru'l-Kur'ân fi tekvîn-i ve fenâ-i ve i'âdeti'l-ekvân*. Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliyye: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1. Basım, 1336.
- Gezer, Süleyman. *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu Bir Zihniyet Tahlili*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Gördük, Yunus Emre. "Bilimsel Tefsir ve 20. Yüzyıldaki Meşhur Temsilcileri Perspektifinden Hasan Basri Çantay'ın Açıklamalı Meâli". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2014), 181-214.
- Güllüce, Veysel. *Bilimsel Tefsirde Usûl*. Erzurum: Aktif Yayınları, 1. Basım, 2007.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984.
- İskenderânî, Muhammed b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâri'n-nûrâniyye el-Kur'âniyye*. 3 Cilt. y.y., ts.
- Karadâvî, Yusuf. *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*. çev. M. Nurullah Aktaş. İstanbul: Nida Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 3. Basım, 2007.
- Karaoğlan, Arslan. "Kur'ân'ı Anlamada Bilimsel Yönelişe Toplu Bir Bakış" 4/6 (2017), 367-391.
- Karşlı, İbrahim Hilmi. "Kur'an'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülâhazalar". *Diyanet İlmî Dergi* 46/3 (2010), 76-94.
- Kaya, Mehmet. "Bilimsel Tefsir ve Değişim". *Mütefekkir* 3/5 (2016), 195-223. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.245570>
- Kaya, Mehmet. "Destekleyenler ve Karşı Olanlar Açısından Bilimsel Tefsir Başlıklı Tebliğin Müzakeresi". *Kur'an ve Pozitif Bilim*. 163-174. İstanbul: Kuramer, 2020.
- Kırca, Celal. *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*. İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1. Basım., 1993.
- Kırca, Celal. *Kur'an ve Bilim*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.
- Kırca, Celal. *Kur'ân ve Fen Bilimleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 5. Basım, ts.
- Kırca, Celal. "Kur'an ve Modern Bilim: İlişkisi-Sahası-Sorunları". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2012), 7-34.
- Koçyiğit, Hikmet. "Müfessirleri Tefsir Yazmaya Sevk Eden Amiller". *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/10 (2012), 107-129.
- Levh, Abdüsselâm Hamdân. *el-İ'câzü'l-İlmî li'l-Kur'âni'l-kerîm*. Filistin: Âfâk, 2. Basım, 1423.
- Mertoğlu, M. Suat. "Kur'an'ı Modern Bilimlerin Işığında Okumak: Tantâvî Cevherî Örneği". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 30 (2011), 91-113.
- Muhammad Asad. *The Message of The Qur'an*. England: Bitton: Book Foundation, 2003.
- Muhammed Gazâlî. *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*. çev. Emrullah İşler. İstanbul: Şule Yayınları, 2. Basım, 1998.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1. Basım, 1423.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, ts.
- Namık Kemal. *Renan Müdâfaanâmesi (İslam ve Maârif)*. haz. M. Fuad Köprülü. Ankara: Millî Kültür Yayınları, 1. Basım, 1962.
- Okumuş, Mesut. "Elmalı M. Hamdi Yazır'ın İlmî Tefsir Anlayışı". *Diyanet İlmî Dergi* 51/3 (2015), 79-103.
- Orhan, Recep. "Elmalı Hamdi Yazır'ın Bilimsel Tefsir Anlayışı". *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II*. 549-571. İlim Yayma Vakfı Kuran ve Tefsir Akademisi, 2012.

- Öztürk, Mustafa. "Kur'an'ı Modern Bilim Hakkında Konuşturmanın Açmazları ve Sakıncaları". *Kur'an, Tefsir ve Usûl Üzerine Problemler, Tespitler, Teklifler*. 31-66. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ziyâüddîn. *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî-Mefâtîhu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1981.
- Reşîd Rıza, Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm*. 12 Cilt. Kahire: Dâru'l-Menâr, 2. Basım, 1366.
- Şâtıbî, Ebû İshak. *el-Muvâfakât fî usûli's-şerîa*. thk. Muhammed Abdulkâdir el-Fâdilî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1. Basım, 2007.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh. *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1. Basım, 1414.
- Tantâvî Cevherî. *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'ân*. 25 Cilt. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlatları, 1346.
- Yalçın, Cengiz. *Evren ve Yaratılış*. Ankara: Arkadaş Yayınları, 1. Basım, 2008.
- Yeniçeri, Celâl. "Güneş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/291-292. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Yıldırım, Celâl. *İlmin Işığında Asrın Kuran Tefsiri*. 14 Cilt. İzmir: Anadolu Yayınları, ts.
- Yurt, M. Emin. "Bilimsel Tefsirin Mahiyeti Üzerine". *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17 (2019), 103-142.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1. Basım, 2005.